

Concept 5 Toetsboek hoofdstuk 8 Samenwerken en onderhandelen (2)

- 1 Machtsposities en belangentegenstellingen spelen bij de CAO-onderhandelingen een grote rol.
- a Leg uit hoe vakbonden een krappe arbeidsmarkt bij deze onderhandelingen betrekken.
- b Leg uit hoe werkgevers de internationale concurrentiepositie bij deze onderhandelingen kunnen betrekken.

2 Loon naar werken

Leraar Jansen maakte in 2002 op zijn school promotie waardoor zijn salaris op jaarbasis volgens de CAO-2002 steeg van € 40.000 naar € 45.000. In de CAO-2003 is bepaald dat alle onderwijssalarissen op jaarbasis met 5% worden verhoogd. Tijdens de CAO-onderhandelingen speelden onder andere de gegevens in onderstaande tabel een rol.

	2001	2002	2003
consumentenprijsindex (epi)	116,2	122,1	125,7
onderwijsvacatures (in % van het aantal voltijdbanen in het onderwijs)	1,4	1,5	1,7

- a Bereken met hoeveel procent het salaris van Jansen in 2003 zou zijn gestegen als dit uitsluitend zou zijn aangepast aan de inflatie in 2003.
- b Met welke salarisontwikkeling heeft Jansen in de jaren 2002 en 2003 te maken gehad? Kies één van de onderstaande antwoorden:
- alleen met prijscompensatie
  - alleen met prijscompensatie en incidenteel
  - alleen met incidenteel en initieel
  - met prijscompensatie en incidenteel en initieel
- Hieronder staan twee uitspraken over de onderwijsvacatures:
- uitspraak 1* Op basis van de tabel kan worden geconcludeerd dat het aantal vacatures in het onderwijs in de jaren 2001-2003 is toegenomen.
- uitspraak 2* De ontwikkeling van de onderwijsvacatures zal voor de onderwijsvakbonden aanleiding zijn geweest hun looneisen voor 2003 te matigen.
- c Geef voor elke uitspraak aan of deze juist of onjuist is.

3 Winstmarge industrie onder druk?

De industrievakbonden stellen bij het arbeidsvoorwaardenoverleg voor een komend jaar een looneis van 3%. Deze looneis is onder andere gebaseerd op de volgende gegevens:

- Stijging van de kosten van levensonderhoud 2,25%
- Stijging van de arbeidsproductiviteit in de industrie 1,75%
- Stijging van de verkoopprijzen in de industrie 1,40%

De industriewerkgevers vinden de looneis te hoog en willen niet verder gaan dan behoud van koopkracht. Ze pleiten voor een gematigde loonontwikkeling omdat de winstmarge (= winst per product) toch al onder druk zou staan. Daarbij verwijzen ze naar een rapport over de Nederlandse economie waarin de volgende ontwikkelingen worden gesignaleerd:

- De arbeidsproductiviteitsgroei in de Nederlandse industrie blijft achter bij het landelijke gemiddelde.

- De arbeidsproductiviteitsgroei in de Nederlandse industrie blijft achter bij die in de industrie in het buitenland.
  - Door de sterke economische groei in de Verenigde Staten van Amerika stijgt de koers van de Amerikaanse dollar ten opzichte van de euro.
- a Is het in de tekst genoemde arbeidsvoorwaardenoverleg gericht op het bereiken van een CAO of op het bereiken van een Centraal Akkoord? Licht het antwoord toe.
  - b In het rapport over de Nederlandse economie worden drie ontwikkelingen gesignaleerd. Kies één van deze drie ontwikkelingen en beschrijf hoe daardoor de winstmarge in de Nederlandse industrie onder druk kan komen te staan.
  - c Met hoeveel procent zullen de lonen in de industrie stijgen als de werkgevers hun zin krijgen?
  - d Zal het inwilligen van de looneis van de vakbonden leiden tot een lagere winstmarge in de Nederlandse industrie? Verklaar het antwoord met een berekening aan de hand van de verstrekte gegevens.

4 CAO-overleg: loon of werk?

Bij de CAO-onderhandelingen voor een komend jaar in de industrie wordt uitgegaan van de volgende prognose:

- Inflatie 2,3%
- Stijging arbeidsproductiviteit in de industrie 1,8%
- Stijging van de verkoopprijs in de industrie 1,5%
- Aandeel van de loonkosten in de verkoopprijs in de industrie 75,0%

De vakbondsleiders hebben het niet gemakkelijk. Zij staan voor het dilemma: meer loon of meer werk? Voor de achterban is een reële loonstijging belangrijk maar een sterke loonstijging kan ten koste gaan van de bedrijfswinsten en de werkgelegenheid. Uiteindelijk wordt besloten tot een looneis van 3,5%.

Bij een loonstijging wordt onderscheid gemaakt tussen prijscompensatie, initiële loonstijging en incidentele loonstijging.

- a Is er bij een stijging van het CAO-loon met 3,5% in de gegeven situatie sprake van een initiële loonstijging? Licht het antwoord toe.
De werkgevers vinden een stijging van het CAO-loon met 3,5% te fors. Zij stellen dat door een dergelijke loonstijging de winstmarge in de industrie zal dalen.
- b Toon met een berekening aan dat de loonkosten per product bij de gegeven loonstijging met 1,67% toenemen.
- c Hebben de werkgevers gelijk met de stelling dat door de gegeven loonstijging de winstmarge in de industrie zal dalen? Licht het antwoord toe met behulp van een berekening.

- 5 Sven is 17 jaar en werkt 9 uur per week bij een supermarkt. Een volledige baan is 36 uur. Sven krijgt € 230,40 per maand salaris. Klopt dit salaris met de wettelijke richtlijnen? Verklaar je antwoord met het artikel “wettelijk minimum(jeugd)loon” en een berekening.

- 6 De regering besluit de uitkeringen en lonen te bevriezen. Met deze maatregel wil de regering enerzijds de economische groei bevorderen en anderzijds wil zij daarmee ook een voorbeeld stellen.

- a Leg uit hoe het bevriezen van lonen de economie kan helpen.
- b Een tegenstander van deze maatregel zegt dat daardoor de economie alleen maar verslechtert. Geef een argument dat deze tegenstander kan gebruiken.
- c Wat bedoelen we in dit kader met “het geven van een voorbeeld”?

- 7 In Reeland verwacht men voor 2011 de volgende macro-economische cijfers:
 een stijging van de economische groei met 2%
 een stijging van de arbeidsproductiviteit met 1,2%
 een stijging van de productiecapaciteit met 1,8%
 een stijging van het prijspeil met 2,1%
- a Wat verstaan economen onder de loonruimte?
 b Bereken de loonruimte voor 2011.

- 8 Lees onderstaande krantenberichten en beantwoord daarna de vragen.

Berichten uit het onderwijs

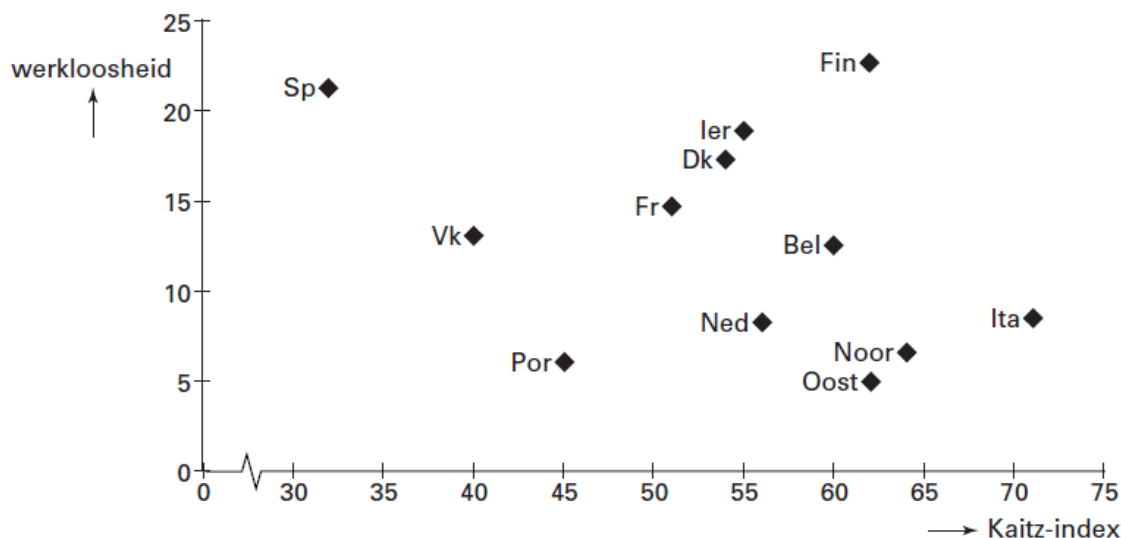
<p>Tekort aan leraren Het onderwijs kampt met een groot tekort aan personeel. Vakbonden en overheid zoeken naar mogelijkheden om leraren aan te trekken en voor het onderwijs te behouden. Een van de gedachten is een verhoging van het salaris.</p>	<p>De onderwijs-CAO Volgens de CAO moeten de lonen in elk geval worden aangepast aan de inflatie. De loonstijging voor het komend jaar levert een forse koopkrachtverbetering op. In de CAO worden verder afspraken gemaakt over zaken als scholing en kinderopvang.</p>	<p>Promotie Mevrouw Leest geeft al twintig jaar les. Met ingang van het nieuwe schooljaar krijgt ze een nieuwe functie: ze wordt conrector. Aangezien ze daardoor een grotere verantwoordelijkheid krijgt, betekent dat een hoger salaris.</p>
---	--	--

In de tekst is er sprake van een:

- initiële loonstijging, • incidentele loonstijging, • prijscompensatie, • secundaire arbeidsvoorwaarde
- a Geef voor elk van deze begrippen aan in welke zin van de tekst het begrip aan de orde is.
 b Hoe blijkt uit de tekst dat de arbeidsmarktsituatie invloed kan hebben op de CAO-onderhandelingen? Licht het antwoord toe.

9 Minimumloon en werkloosheid

Werkloosheid en het bestaan van een wettelijk minimumloon worden vaak met elkaar in verband gebracht. Terecht? De figuur en de tabel hieronder verschaffen daarover enige informatie.

In de figuur staat op de verticale as de werkloosheid onder mensen met een lage arbeidsproductiviteit in procenten van de totale groep arbeidskrachten met een lage arbeidsproductiviteit. Op de horizontale as staat de Kaitz-index: het minimumloon in procenten van het gemiddelde loon.

	minimumloon (Nederland = 100)	Kaitz-index: minimumloon in % van gemiddeld loon	CAO algemeen verbindend?
Nederland (Ned)	100,0	56	ja
België (Bel)	107,7	60	ja
Frankrijk (Fr)	95,7	51	ja
Spanje (Sp)	39,6	32	ja
Portugal (Por)	26,9	45	ja
Verenigd Koninkrijk (Vk)	75,2	40	nee
Ierland (Ier)	73,9	55	nee
Italië (Ita)	85,0	71	nee
Oostenrijk (Oost)	88,0	62	ja
Noorwegen (Noor)	122,0	64	nee
Finland (Fin)	63,0	62	ja
Denemarken (Dk)	148,1	54	nee

- a** Bereken de hoogte van het gemiddelde loon in euro's in Spanje als bekend is dat het minimumloon in Nederland € 12.781 bedraagt.

Een onderzoeker doet op basis van figuur 1 en tabel 1 een tweetal uitspraken:

Uitspraak 1 Een hoge Kaitz-index gaat samen met een relatief hoge werkloosheid onder arbeidskrachten met een lage arbeidsproductiviteit.

Uitspraak 2 Het algemeen verbindend verklaren van CAO's kan, bij een gelijk minimumloon, leiden tot een relatief lage Kaitz-index.

- b** Leg uit hoe een verhoging van het minimumloon kan leiden tot meer werkloosheid onder arbeidskrachten met een lage arbeidsproductiviteit.
- c** Is uitspraak 1 juist, op basis van de verstrekte gegevens? Licht het antwoord toe.
- d** Geef een verklaring voor het in uitspraak 2 gegeven verband.

(Vwo totaalvak 2003-I-2)

10 Min of meer

In Nederland is in 1969 het wettelijke minimumloon (wml) ingevoerd, dat mensen die werken een basisinkomen garandeert. De hoogte van het wml wordt sindsdien twee keer per jaar aangepast aan de gemiddelde loonontwikkeling van de cao-lonen. Ook is het wml uitgangspunt voor het bepalen van de hoogte van enkele sociale uitkeringen. Een politieke partij is voorstander van het liberaliseren van de arbeidsmarkt en stelt voor het wml af te schaffen. Dit voorstel moet gezien worden in het kader van de economische situatie in Nederland in 2007.

Op 1 januari 2007 bedraagt het wml in Nederland 7,55 euro bruto per uur. Nederland heeft hiermee, na Luxemburg, het hoogste wml in Europa. Van alle Nederlandse arbeidsovereenkomsten wordt 95% collectief vastgelegd in cao's. In deze cao's wordt afgesproken dat in de betrokken bedrijfstak het laagste loon boven het wml ligt. Het deel van de beroepsbevolking dat een inkomen heeft op of net boven het wml, is ongeveer 16 procent. Slechts een klein deel van deze groep werkt fulltime. Het aantal vrouwen dat voor het wml werkt, is veel hoger dan het aantal mannen. De mensen met een wml werken vooral in de dienstverlenende sectoren.

In 2007 wordt een toenemende vraag naar hoogopgeleiden verwacht bij een krappe arbeidsmarkt. De werkloosheid onder laagopgeleiden is al jaren een probleem en door technologische veranderingen en het uitbesteden van ongeschoold werk aan bedrijven in het buitenland, zal het aantal banen voor laagopgeleide werknemers verder afnemen.

Daarbij komt dat Nederland in 2007 overgaat tot vrij verkeer van arbeidskrachten uit acht nieuwe lidstaten van de Europese Unie. Deze werknemers moeten hetzelfde loon en dezelfde arbeidsvoorwaarden krijgen als Nederlandse werknemers. Als er geen cao is in de bedrijfstak waar zij gaan werken, geldt voor hen als laagst mogelijke loonschaal het wml. In het verleden is gebleken dat veel werknemers uit die nieuwe lidstaten bereid zijn tegen een lager loon dan het wml te werken.

Schrijf een betoog over de afschaffing of de handhaving van het wml. Ga hierbij uit van de situatie in Nederland in 2007, zoals blijkt uit de voorgaande informatie.

In het betoog moeten de volgende onderdelen aan de orde komen.

- a Beschrijf hoe het proces van vrije marktwerking op de arbeidsmarkt wordt beperkt door het instellen van een minimumloon.
  - b Kies daarna of je voor **afschaffing** of voor **handhaving** van het wml bent en beargumenteer je keuze aan de hand van de gevolgen voor drie van de volgende acht aspecten van de Nederlandse economie.
    - 1 personele inkomensverdeling
    - 2 structurele werkloosheid
    - 3 conjuncturele werkloosheid
    - 4 internationale concurrentiepositie
    - 5 deelname aan betaalde arbeid
    - 6 informele sector
    - 7 innovatie
    - 8 scholingsgraad beroepsbevolking
- Aanwijzingen*
- De onderdelen van het betoog moeten logisch op elkaar aansluiten.
  - Gebruik voor het betoog 160 woorden. Een afwijking van 30 woorden is toegestaan.

- 11 Het EGKS-Verdrag (artikel 55) en het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap (titel XVIII) vormen de rechtsgrond voor de werkzaamheden inzake onderzoek en technologische ontwikkeling op het gebied van kolen en staal. Het

verstrijken van het EGKS-Verdrag betekent het einde van het onderzoeksprogramma van de EGKS, maar toch is er bepaald dat de financiële reserves zullen worden gebruikt voor onderzoek in de sectoren kolen en staal in het kader van een nieuw Europees onderzoeksfonds.

- a Leg uit waarom juist de oprichting van de EGKS als eerste Europese samenwerkingsverband na WO-II zo sterk heeft bijgedragen aan de vrede op het Europese contingent.
- b Waarom zou het EGKS-Verdrag in juni 2002 opgeheven zijn?

12 . zonder binnengrenzen waarin het vrije verkeer van personen, diensten, goederen en kapitaal is gewaarborgd in overeenstemming met de Grondwet.

- a Op welke handel heeft het begrip “interne markt” betrekking?
- b Leg uit dat verschillen in BTW-tarieven en accijnzen een belemmering vormden voor de totstandkoming van de interne markt.
- c Wat is een grotere belemmering: verschillen in BTW-tarief of een verschil in vennootschapsbelasting? Licht je antwoord toe.
- d Op het gebied van vrij verkeer van personen is met het Verdrag van Amsterdam veel vooruitgang geboekt. Betekent dit dat er geen grenscontroles meer zijn?
- e Leg uit met een voorbeeld dat het “recht van staken” in strijd kan zijn met “vrij verkeer van goederen”.

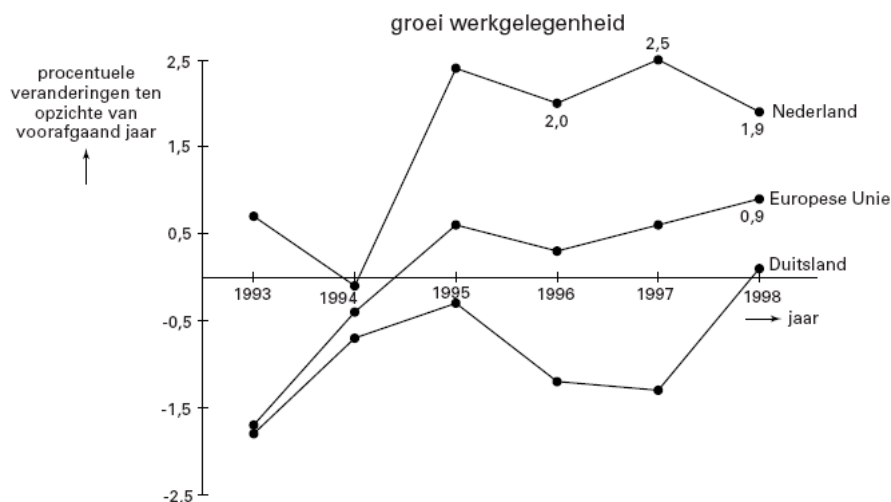
13 Werkgelegenheid in Europa

Een belangrijke doelstelling van de Europese Unie (EU) is de verhoging van de levensstandaard van haar burgers. De regeringen in de EU streven in dit verband naar groei van de werkgelegenheid. Dat lukt in het ene land beter dan in het andere. De onderstaande figuur brengt dat in beeld. De percentages hebben betrekking op het einde van het jaar.

- a In welk jaar of in welke jaren is de werkgelegenheid in Nederland gedaald?
- b Komt de lijn voor de Europese Unie hoger of lager te liggen als Duitsland geen deel zou uitmaken van de EU? Verklaar het antwoord.
- c Bereken met hoeveel procent de werkgelegenheid in Nederland in 1998 ten opzichte van 1997 meer gegroeid is dan die in de EU (in ten minste 2 decimalen).

Ontwikkelingen kunnen ook zichtbaar gemaakt worden met indexcijfers.

- d Druk de omvang van de werkgelegenheid in Nederland in de jaren 1997 en 1998 uit in een indexcijfer met 1996 als basisjaar (in ten minste 2 decimalen).

14 Meedoen lijkt belangrijker dan winnen

Het Centraal Planbureau (CPB) heeft in 2002 een onderzoeksrapport opgesteld over de toetreding van een tiental Midden- en Oost-Europese landen (MOElanden) tot de Europese Unie (EU) in 2004. Enkele citaten, vrij naar dit rapport:

“Voor Nederland zal de toetreding van de MOE-landen in 2004 leiden tot een extra afdracht aan de EU van 1 miljard euro per jaar. Ook zal hierdoor de van de EU te ontvangen structuursteun met 300 miljoen euro per jaar dalen. Anderzijds verwachten wij dat de toetreding zal leiden tot een extra groei van het bruto binnenlands product (bbp) in ons land van 0,15% per jaar.”

“Vooral het gemeenschappelijke landbouwbeleid van de EU zal de gevolgen van deze toetreding ondervinden. Er zal meer concurrentie komen van de MOElanden, waar de prijzen van de landbouwproducten nu aanzienlijk lager zijn dan in de EU. Dit prijsverschil zal wel kleiner worden, doordat in de landbouwsector van deze MOE-landen fors geïnvesteerd zal moeten worden in modernisering en kwaliteitsverhoging.”

economische gegevens van Nederland en van de MOE-landen: stand van zaken vlak vóór het moment van toetreding		
	Nederland	totale groep van MOE-landen
bruto binnenlands product (in miljard euro)	450	450
index nationale spaarquote ¹⁾	100	50
index omvang beroepsbevolking ¹⁾	100	500
index bruto toegevoegde waarde per werkzame persoon in de landbouw ¹⁾	100	17,5
percentage van de beroepsbevolking dat werkzaam is in de landbouw	5%	20%
bruto toegevoegde waarde van de landbouw (in % van het bbp)	2%	7%

¹⁾ het gegeven van Nederland vormt de basis (= 100)

- a Laat met een berekening zien of de toetreding van de MOE-landen Nederland in 2004 per saldo geld kost of oplevert.
- b Noem, naast de geciteerde, nog een andere oorzaak waardoor het prijsverschil tussen de landbouwproducten van de EU en van de MOE-landen kleiner zal worden na de toetreding.

De noodzaak tot modernisering van de landbouwsector in de MOE-landen kan afgeleid worden uit de relatief zeer lage index voor de bruto toegevoegde waarde per werkzame persoon in de landbouw.

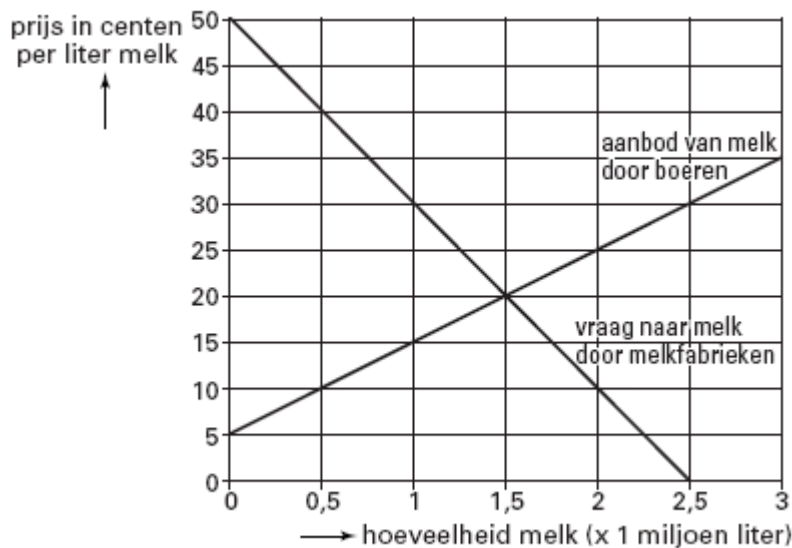
- c Toon aan dat deze index van 17,5 berekend kan worden op basis van de gegevens uit de tabel.
- d Leg uit dat deze relatief zeer lage index wijst op een lage kapitaalintensiteit van de landbouwsector in de MOE-landen.

Vwo herexamen 2007 opgave 5

15 Melk moet

In een land binnen de EU wordt de melkprijs in principe bepaald door vraag en aanbod. De overheid van dit land kan echter in de prijsvorming ingrijpen. Als daardoor overschotten ontstaan, worden deze door de overheid van dit land opgekocht.

De figuur geeft de situatie op de melkmarkt in dit land weer. De overheid heeft de melkprijs vastgesteld op € 0,30 per liter. Dat is de prijs die boeren ontvangen als ze melk aan de melkfabrieken leveren of als deze door de overheid wordt opgekocht.

Als de overheid *niet* had ingegrepen zou de melkprijs per liter ... (1) ... cent hebben bedragen. De vastgestelde prijs is daarom een ... (2) ... prijs. Door dit ingrijpen van de overheid wordt het inkomen van de ... (3) ... beschermd.

- a** Wat moet in plaats van de cijfers worden ingevuld om een economisch correcte tekst te krijgen?
 Bij (1) 1,5 / 5 / 20 / 30 / 50
 bij (2) maximum / minimum
 bij (3) boeren / melkfabrieken / melkconsumenten
- b** Ontstaat er door het ingrijpen van de overheid een aanbodoverschot of een vraagoverschot? Verklaar het antwoord.
- c** Bereken voor welk totaalbedrag de overheid melk moet opkopen.
 Hieronder staan drie uitspraken over gevolgen voor de melkconsument van dit overheidsingrijpen op de melkmarkt.
Uitspraak 1- Door dit overheidsingrijpen neemt het aanbod van melk af.
Uitspraak 2- Door dit overheidsingrijpen kan de kwaliteit van melk niet langer gegarandeerd worden.
Uitspraak 3- Door dit overheidsingrijpen wordt de melk in de winkel duurder.
- d** Geef voor elk van deze uitspraken aan of deze juist of onjuist is.

16 Top ijs en Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen

In Italië noemt men de ijskeuken 'il laboratori', ofwel het laboratorium. Hieruit blijkt wel dat het creëren van een nieuwe ijssmaak een serieuze aangelegenheid is. Het was in vroeger tijden bij Italiaanse ijs-bereiders ten strengste verboden om in hun ijskeuken te komen. Zij waren namelijk bang dat de geheime receptuur, die al jaren 'in de familie' was, bij anderen bekend zou worden. Het geheim van lekker ijs maken begint bij de grondstoffen. Alleen de allerbeste kwaliteit is goed genoeg. Er dient altijd vers fruit, noten of chocolade gebruikt te worden van premium kwaliteit. Voor afwijkende smaken worden zogenaamde pasta's uit Italië gebruikt. Pasta's zijn extracten, dat wil zeggen extra sterk smakende ingedikte siropen waarbij alleen met topkwaliteit merken wordt

gewerkt zoals Elenka, Lazzaris, en Pernigotti. Elenka is bijvoorbeeld een smaakstoffenfabriek gevestigd in Sicilië die een koffie-extract maakt van echte Italiaanse espresso-koffie. Niet alleen de kwaliteit van het ijs is belangrijk maar ook de kwaliteit van de leefomgeving. Leveranciers mogen alleen milieuvriendelijke producten leveren die geen belasting voor de omgeving betekenen. Er worden verder geen onnatuurlijke geur-, kleur- of smaakstoffen gebruikt. Verder moet cacao 'slave-free' zijn en het fruit zoveel mogelijk 'fair-trade'. Jerry Greenfield, één van de oprichters van Ben&Jerry (ijsproducenten) stond samen met Ben Cohen vanaf het begin al voor menselijke waarden in hun bedrijf en in de samenleving. Zij vinden dat de ondernemers de mogelijkheid hebben om het verschil te maken. Met andere woorden: het gaat om ijs van een geweldige kwaliteit maar het gaat ook om maatschappelijke verantwoord ondernemen waarbij een duurzame wereld en gelijkwaardigheid van mensen de kernwoorden zijn.

- a Geef het verband aan tussen kwaliteit en arbeidsomstandigheden enerzijds en maatschappelijk verantwoord ondernemen anderzijds.
- b De kwaliteit van het ijs kan op verschillende manieren worden benaderd. Noem daarvoor een aantal voorbeelden, zoals uit het artikel blijkt.

17 EUROPA ZONDER GRENZEN

Bij de oprichting van de EEG, door de ondertekening van het Verdrag van Rome op 25 maart 1957, was één van de doelstellingen om na een overgangsperiode te komen tot een gemeenschappelijke markt. Op 1 juli 1987 trad de Europese Akte in werking als betekenisvolle aanvulling op en wijziging van het Verdrag van Rome. Hierbij werd ter vervanging van het begrip 'gemeenschappelijke markt', de term 'interne markt' geïntroduceerd, die gedefinieerd werd als een ruimte zonder binnengrenzen, waarin het vrije verkeer van goederen, personen, diensten en kapitaal is gewaarborgd. Om in 1993 deze interne markt te bereiken, moesten honderden belemmeringen verdwenen zijn. De volgende stap was voor een aantal bestaande lidstaten de wens te komen tot een Europese Monetaire Unie en een andere breed gedragen wens was de uitbreiding van de Unie met meer lidstaten.

- a Uit hoeveel landen bestaat de Europese Unie nu?
- b Noem naast de Europese Commissie nog 2 organen van de Europese Unie.
- c Maak duidelijk dat grote nationale BTW-verschillen voor sommige consumenten juist voordelig kunnen zijn bij realisatie van de interne markt.
- d Verklaar dat het mogelijk is dat een lidstaat, die zijn BTW-tarief verlaagt, toch een hoger bedrag aan BTW-opbrengsten zal kunnen ontvangen.
- e Waarom zullen met name multinationale ondernemingen (kunnen) profiteren van het wegvallen van de grenzen in Europa?
- f Geef een reden waarom de relatief hoge Nederlandse collectieve lastendruk in een Europa zonder grenzen in het nadeel zal (kunnen) werken voor de Nederlandse werknemer.
- g Noem een verschil tussen een economische unie en een economische monetaire unie?

18 Melk in de gierput

Al vanaf het begin van de Europese samenwerking is landbouw een belangrijk onderwerp. Zo moet het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB) er voor zorgen dat het aanbod van voedsel voldoende is, dat consumenten voor redelijke prijzen landbouwproducten kunnen kopen en dat boeren een behoorlijk inkomen hebben. In 1984 startte de Europese Unie (EU) met garantieprijzen: minimumprijzen met een door

de EU volledig gegarandeerde afzet. Deze regeling leidde tot overschotten: 'melkplassen', 'boterbergen' en 'graanheuvels'.

Deze overschotten werden door de EU opgekocht tegen de garantieprijs en op de wereldmarkt aangeboden tegen zeer lage prijzen, waardoor ontwikkelingslanden minder goed in staat waren een betere landbouweconomie te ontwikkelen.

Om de overproductie van melk tegen te gaan, heeft de EU in de jaren tachtig van de vorige eeuw nieuwe maatregelen geïntroduceerd: het productiequotum en de superheffing. De gegarandeerde afzet en de opkoopregeling van overschotten werden afgeschaft.

- a** Leg uit hoe een systeem van garantieprijzen kan leiden tot overschotten.

Stel dat op de Nederlandse markt voor koemelk in een bepaald jaar de volgende gegevens gelden:

vraag: $Q_v = -250P + 15.000$	$Q =$ hoeveelheid koemelk in miljoenen liters
aanbod: $Q_a = 750P - 3.000$	$P =$ prijs per liter koemelk in centen
evenwichtsprijs	18 cent per liter

De vraag is afkomstig van enkele zuivelcorporaties en supermarktketens, verder kortweg 'afnemers' genoemd. Het aanbod komt van een groot aantal individuele Nederlandse melkveehouders: de producenten.

De EU stelt voor Nederlandse koemelk een productiequotum vast bij een minimumprijs van 20 cent per liter.

- b** Is hier sprake van een verordening of een richtlijn? Licht je antwoord toe.

bron 13 productiequotum en superheffing voor melk

Een productiequotum is het recht een bepaalde hoeveelheid te produceren. Sinds 1984 is ieder land in de EU een quotum voor melk opgelegd. Elke individuele melkveehouder krijgt een deel van dit quotum per land toegewezen. In Nederland zijn er 20.000 melkveehouders. Als een melkveehouder meer melk verkoopt aan de afnemers dan het eigen quotum, dan volgt er een hoge boete op deze overproductie: de superheffing. De boete wordt door de EU bepaald als een bedrag in centen per liter. Een quotum is wel verhandelbaar. Indien melkveehouders de melkproductie willen uitbreiden kan het quotum gekocht worden van melkveehouders die de productie willen beperken of beëindigen.

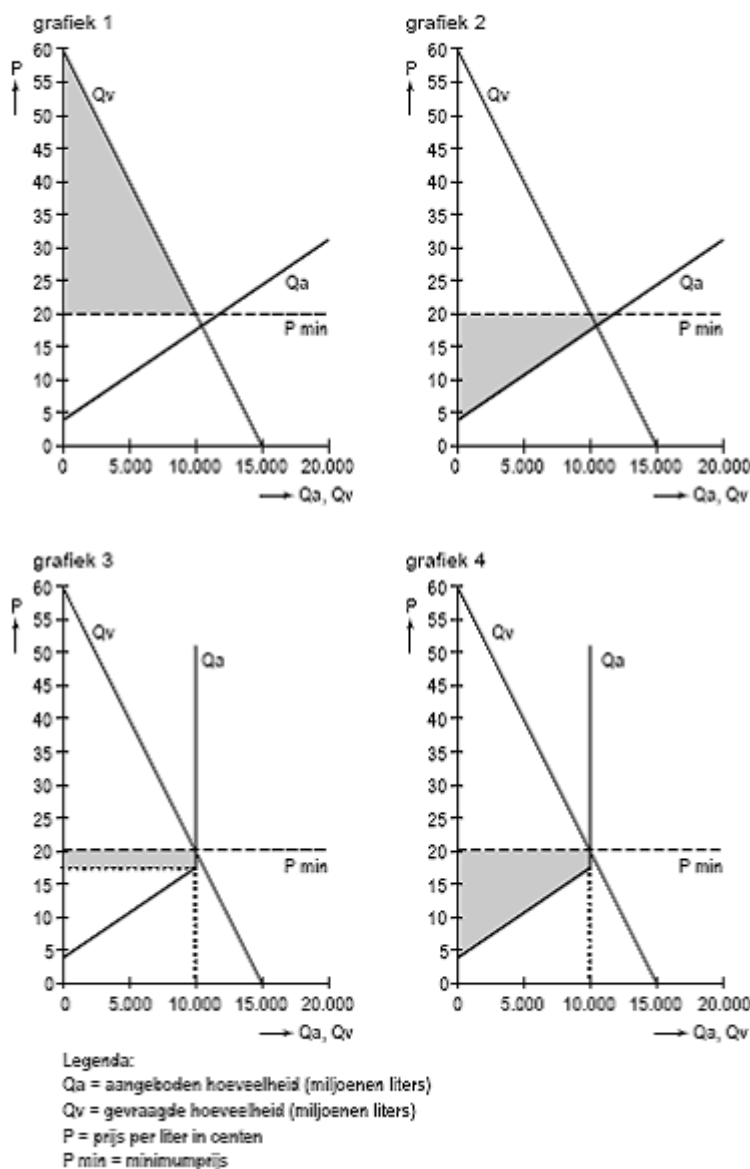
- c** Toon met een berekening aan dat de **gemiddelde** omvang van het productiequotum per melkveehouder in Nederland 500.000 liter bedraagt. Gebruik bron 13

De EU-maatregelen beïnvloeden de verdeling van het totale producenten- en afnemerssurplus.

Gebruik bron 14.

- d** In welke grafiek uit bron 14 is het grijze vlak de juiste omvang van het totale producentensurplus **na** invoering van de minimumprijs en het productiequotum?
- e** Leg uit waarom de invoering van het productiequotum gevolgen heeft voor de omvang van het producentensurplus

bron 14 vier antwoordmogelijkheden bij vraag 18

uit een krant (maart 2009):

Boer zucht onder dalende prijzen

Melkveehouder Van den Broek staat iedere morgen om zes uur op om zijn tachtig koeien te melken. Maar iets opschieten doet hij er niet mee. De melk gaat via de slang, die normaal is aangesloten op de melktank, rechtstreeks in de gierput. “Ik heb Campina laten weten dat ze deze maand niet hoeven te komen om de melk op te halen. Nog niet zo lang geleden was de marktprijs bijna 50 cent per liter. Nu is de prijs 18 cent en dat is heel wat minder dan de 28 cent die je per liter als superheffing moet afdragen.” Van den Broek heeft namelijk zijn melkquotum van 500.000 liter (geldig tot 1 april) al maanden geleden bereikt. Deze maand gaat ongeveer 1.800 liter per dag de gierput in.

Gebruik bron 15.

bron 15 kostenoverzicht melkveehouder Van den Broek

kosten 2009, onafhankelijk van de omvang van de productie	
productiekosten bij quotum	€ 150.000
rentelasten hypotheek	€ 20.000
afschrijving voertuigen	€ 15.000
overige vaste kosten	€ 17.000
kosten 2009, afhankelijk van de omvang van de productie	
veevoer	€ 0,08 per liter melk
kosten veearts	€ 0,02 per liter melk
overige variabele kosten	€ 0,05 per liter melk

- f** Bereken welke aanpassing van de superheffing nodig is, zodat Van den Broek bij de gegeven marktprijs van 18 cent zijn overproductie niet meer zal dumpen in de gierput:
* bereken daartoe eerst de marginale kosten van 1 liter melk;
* bereken vervolgens tot welk bedrag de superheffing minimaal moet worden verlaagd.

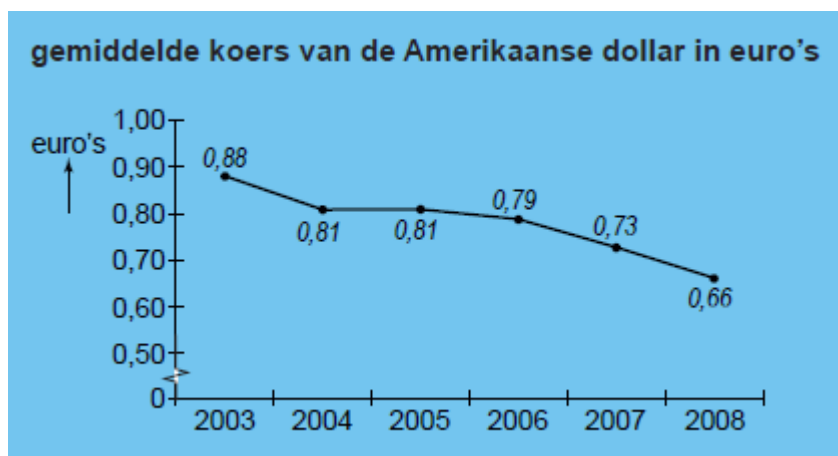
In de EU worden op dit moment de productiequota voor melk geleidelijk verruimd met het oog op het stopzetten van het stelsel van garantieprijsen, superheffing en productiequotum voor melk na 2015. Dat zou betekenen dat de vrije werking van het marktmechanisme de prijs van melk gaat bepalen. De Europese melkveehouders zouden dan in een gevangenendilemma terecht kunnen komen, als ze allemaal hun productiecapaciteit maximaal willen benutten.

- g** Leg uit op welke manier de Europese melkveehouders in een gevangenendilemma terecht kunnen komen, als de EU na 2015 de marktregulering volledig zou stopzetten.
Havo herexamen 2010 opgave 5 (pilot)

- 19** Vóór 1 oktober 2003 was het autoproducenten toegestaan hun verkooppunten te beperken tot dealers die slechts één merk auto verkochten omdat aanvankelijk werd aangenomen dat auto's zo complex waren dat de verkoop diende te worden beperkt tot gespecialiseerde, exclusieve distributeurs. Dit exclusiviteitsrecht is nu door de EU afgeschaft omdat het niet langer noodzakelijk wordt geacht. Dealers kunnen nu meerdere merken auto's verkopen. Bovendien kunnen zij zich beperken tot de verkoop van auto's, en de reparatie en het onderhoud overlaten aan andere bedrijven, of omgekeerd.
- a** Leg uit dat door deze maatregel de concurrentie kan toenemen.
b Leg uit dat de EU met deze maatregel vooral de kleinere autohandelaren wil beschermen.

20 Strijd om de rente

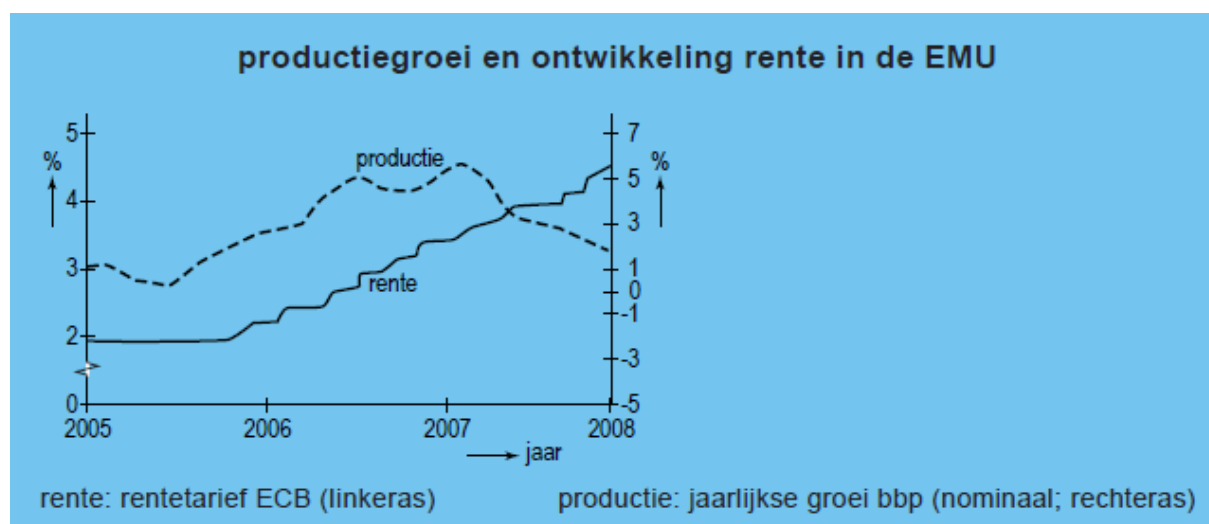
In de landen van de Economische en Monetaire Unie (EMU) ontstaat in 2007 een discussie over de ontwikkeling van de rente. Aanleiding zijn de stijgende koers van de euro ten opzichte van de Amerikaanse dollar en een oplopende inflatie.

- Bereken met hoeveel procent de koers van de euro ten opzichte van de dollar tussen 2005 en 2007 is gestegen.
- Leg uit dat de Europese producenten door deze koersontwikkeling afzetproblemen kunnen krijgen op de Amerikaanse markten.
- Leg uit dat de Europese producenten door deze koersontwikkeling afzetproblemen kunnen krijgen op de Europese markten.

In juni 2007 verhoogt de Europese Centrale Bank (ECB) het belangrijkste rentetarief met een kwart procentpunt tot 4%. Omdat de inflatie in de EMU blijft stijgen, worden verdere renteverhogingen niet uitgesloten. Sommige economen zeggen dat de rentetarieven omlaag zouden moeten. Er ontstaat een debat over de gewenste richting van de verandering van de rentestand. Nicolas Sarkozy is president van Frankrijk. Zijn landgenoot Jean-Claude Trichet is president van de ECB. Sarkozy en Trichet verschillen van mening over de ontwikkeling van de rentestand die wenselijk lijkt, gelet op de economische situatie in Europa in de tweede helft van 2007. Volgens de een is een renteverhoging gewenst, volgens de ander juist een renteverlaging. Zij maken beiden een eigen persbericht, waarin ieder op zijn manier de keuze voor de verandering van de rentestand beargumenteert.

- Schrijf het persbericht van Sarkozy **of** het persbericht van Trichet. Vermeld in dit bericht wat er met de rentestand moet gebeuren. *Gebruik de bronnen om het standpunt te onderbouwen. Gebruik voor het totale bericht maximaal 40 woorden.*

Sarkozy en Trichet vinden allebei dat ze het gelijk aan hun kant hebben. De tekenaar van bron 7 laat beiden tegen elkaar zeggen: "U begrijpt geloof ik niet helemaal goed, wie hier eigenlijk de baas is".

- e Leg uit dat Sarkozy en Trichet beiden aanspraak kunnen maken op deze uitspraak.

Uit een krant van juli 2007:

Regeringsleiders van de lidstaten van de EMU zijn er niet in geslaagd één standpunt in te nemen in het debat over de ontwikkeling van de rente. De Franse president Sarkozy maakt, gelet op de voor 2008 verwachte conjuncturele neergang in de EMU, zich zorgen over de rentestand en over de koersontwikkeling van de euro. Andere regeringsleiders zijn tegen een verzwakking van de euro. Eén van hen verwoordt het als volgt: 'Een sterke euro heeft ook nadelen, maar is nog altijd beter dan een zwakke euro'.

cartoon over de discussie tussen Sarkozy en Trichet

Havo examen 2009 opgave 2, pilot

21 Gulden in de uitverkoop?

In de periode 1999-2002 werd de gulden vervangen door de euro. De omrekenkoers voor de conversie van gulden naar euro was al in 1998 vastgesteld op 1 gulden = 45 eurocent. In 2005 kwam in Nederland een discussie op gang over de juistheid van de vastgestelde omrekenkoers. Een aantal mensen vond dat de gulden 'in de uitverkoop' was gedaan en eiste compensatie voor het 'waardeverlies' van de spaartegoeden.

Het Centraal Planbureau (CPB) concludeerde dat de omrekenkoers van de gulden niet te laag was in verhouding tot de gemiddelde omrekenkoers van de valuta van de overige landen die meededen aan de introductie van de euro. Wel constateerde het CPB dat, gegeven de betalingsbalansverhoudingen, de Duitse mark voorafgaand aan de conversie was overgewaardeerd ten opzichte van de gulden.

Naar aanleiding van deze discussie worden de gevolgen van een omrekenkoers van 45 eurocent vergeleken met een alternatieve omrekenkoers van 50 eurocent.

Een econoom doet de volgende uitspraken.

Uitspraak 1 “Voor de reële binnenlandse inkomens van Nederlandse huishoudens maakt het geen verschil of een omrekenkoers van 45 eurocent of 50 eurocent gehanteerd wordt.”

Uitspraak 2 “De vaststelling van de omrekenkoers op 45 eurocent in plaats van 50 eurocent was, zeker in combinatie met een dalende nominale rente in de Economische en Monetaire Unie, gunstig voor mensen met schulden en ongunstig voor mensen met spaargeld.”

- a Onder welke voorwaarde is uitspraak 1 juist?
- b Zou een keuze voor een omrekenkoers van 50 eurocent in plaats van 45 eurocent hebben geleid tot een verbetering of tot een verslechtering van de internationale concurrentiepositie van Nederland? Verklaar je antwoord.
- c Leg uit dat overwaardering van de Duitse mark kan leiden tot inflatie in Nederland en dat dit zowel kosteninflatie alsook bestedingsinflatie kan zijn.
- d Leg uitspraak 2 uit.

Vwo herexamen 2008 opgave 2

- 22 “Als je dan toch levensmiddelen nodig hebt, denk dan eens aan producten die met eerlijke handel verkregen zijn.” Dit stond in de folder die Kees las ter gelegenheid van de Fair-trade-week. “Die producten smaken heerlijk en je weet dat de boeren in de ontwikkelingslanden een goede prijs krijgen.”

De allerarmsten in de ontwikkelingslanden werken voornamelijk in de landbouw. Zij profiteren het meest van economische groei in hun land als de landbouwsector hard groeit.

In onderstaande tabel staat aangegeven het aandeel van de drie sectoren in het nationaal inkomen van een land. Ook staat vermeld de bijdrage aan de economische groei per sector. De economische groei in dit land bedroeg 1,0%.

sector	bijdrage aan het nationaal inkomen	groei	bijdrage aan de groei
landbouw	60%	%	0,75%
industrie	10%	0,80%	0,08%
overig	30%	0,55%	0,17%
			1,00%

- a Bereken hoeveel de groei van de landbouwsector bedroeg.

Eerlijke handel uitdrukken in een percentage van de totale wereldhandel is zinloos. Die handel komt bij lange na niet boven één procent uit. Het is beter van enkele producten de getallen te bekijken. Koffie is bijvoorbeeld zo'n product. Van de 110 miljoen verkochte zakken koffie per jaar worden er 1½ miljoen zakken koffie verkocht voor de eerlijke handel.

- b Hoeveel procent maakt de eerlijke handel in koffie uit van de totale wereldhandel in koffie? Geef je berekening.

Van nog eens 1½ miljoen zakken koffie is bekend dat de producenten geen gegarandeerde prijs krijgen, maar wel dat deze koffie onder goede

arbeidsomstandigheden geproduceerd is. Daar is bijvoorbeeld geen kinderarbeid aan te pas gekomen. Kinderarbeid is slecht voor de ontwikkeling van een land. Kinderarbeid leidt steeds opnieuw tot kinderarbeid.

- c** In welke van de onderstaande regels staan de tussenstappen in een zodanige volgorde dat ze een juiste redenering vormen?
- 1 Kinderen moeten bijdragen aan het gezinsinkomen.
  - 2 In het land kan geen hoogwaardige productie plaatsvinden.
  - 3 Het inkomen in het land is laag.
  - 4 Kinderen volgen geen onderwijs.
  - 5 De bevolking van het land bezit weinig kennis.
- A** kinderarbeid leidt tot $\rightarrow 3 \rightarrow 4 \rightarrow 2 \rightarrow 1 \rightarrow 5 \rightarrow$ kinderarbeid
B kinderarbeid leidt tot $\rightarrow 3 \rightarrow 4 \rightarrow 5 \rightarrow 1 \rightarrow 2 \rightarrow$ kinderarbeid
C kinderarbeid leidt tot $\rightarrow 4 \rightarrow 1 \rightarrow 2 \rightarrow 3 \rightarrow 5 \rightarrow$ kinderarbeid
D kinderarbeid leidt tot $\rightarrow 4 \rightarrow 5 \rightarrow 2 \rightarrow 3 \rightarrow 1 \rightarrow$ kinderarbeid
E kinderarbeid leidt tot $\rightarrow 5 \rightarrow 1 \rightarrow 3 \rightarrow 4 \rightarrow 2 \rightarrow$ kinderarbeid
F kinderarbeid leidt tot $\rightarrow 5 \rightarrow 3 \rightarrow 1 \rightarrow 4 \rightarrow 2 \rightarrow$ kinderarbeid

Veel ontwikkelingslanden hebben een monocultuur. In Mali, Burkina Faso en Benin (landen in Afrika) leeft meer dan 50 procent van de bevolking van de katoenteelt.

- d** Waarom is een monocultuur slecht voor de economie van een land?

Veel ontwikkelingslanden zitten helemaal niet te wachten op medelijden uit de rijke wereld. Hun motto is: "Geef ons eerlijke handelsvoorwaarden, geen hulp."

- e** Waarom zijn eerlijke handelsvoorwaarden meestal beter voor een ontwikkelingsland dan hulp?

In ons land is Max Havelaar een bekend voorbeeld van een organisatie die eerlijk handelen als doelstelling heeft. Daardoor is de prijs van Max Havelaar koffie in de winkel meestal hoger. Toch zijn er veel commerciële bedrijven, die in hun bedrijfsrestaurants deze duurdere koffie schenken.

- f** Geef een reden waarom een commercieel bedrijf dan voor Max Havelaar kiest.
- A** Deze koffie laat werknemers harder werken.
  - B** Het is beter voor de gezondheid van de werknemers.
  - C** Het is goed voor het imago van het bedrijf.
  - D** Bedrijven kunnen het beter betalen dan consumenten.

Max Havelaar koopt in bij kleine boeren. Max Havelaar volgt de marktprijs voor dat product en geeft daar een kleine toeslag op. Daarnaast stelt Max Havelaar voor dat product een minimumprijs vast.

- g** Waarom is die minimumprijs belangrijk voor de toekomst van de kleine boer?

Eerlijke handel klinkt zo eenvoudig. Toch heeft deze manier van handel drijven niet alleen voorstanders. Tegenstanders geven het volgende argument: "De bevolking van de arme landen gaat er niet op vooruit."

- h** Geef een verklaring voor dit argument.

23 Rekenen in de file

Rekenen in de file

Van onze verslaggeefster (2008)

Den Haag – In de discussie rond de kilometerheffing is de minister van Verkeer en Waterstaat duidelijk. Uiterlijk in 2011 wil hij een heffing per gereden kilometer invoeren die het aantal files laat afnemen. De tarieven zullen afhankelijk worden van tijd, plaats, verbruik en milieuclassificatie van de auto. Milieuclassificatie vindt plaats op basis van de mate waarin de weggebruiker bijdraagt aan milieuverontreiniging en onveiligheid.

Op die manier draagt deze maatregel ook bij aan een duurzame ontwikkeling van de Nederlandse economie, aldus de minister. De Belastingdienst gaat de heffing innen. Als de heffing effectief is zullen automobilisten kiezen om eerder of later van huis te vertrekken, thuis te blijven werken of dichterbij het werk te gaan wonen. Houders van buitenlandse kentekens zullen in Nederland jaarlijks een vergunning moeten kopen tegen een vaste prijs, ongeacht het aantal kilometers dat ze in ons land rijden.

Met deze kilometerheffing wordt niet het bezit van een auto belast, maar het gebruik. Bij de invoering van deze heffing zullen de motorrijtuigenbelasting (MRB) en de aanschafbelasting op auto's (BPM) verdwijnen. Vaste lasten maken zo plaats voor variabele lasten.

Tegenstanders van de kilometerheffing menen dat in de huidige situatie, vóór de invoering van de kilometerheffing, het gebruik van de auto al fors wordt belast.

- a Noem een belasting waaraan automobilisten, in de huidige situatie, méér betalen naarmate ze de auto méér gebruiken.

De voorstellen van de minister roepen uiteenlopende reacties op. Zo is de vereniging 'Groene Wielen' gematigd positief. Zij denkt dat een kilometerheffing uiteindelijk ook bijdraagt aan het bevorderen van duurzame economische groei. In een flyer heeft Groene Wielen haar redenering samengevat. De zes onderstaande zinnen vormen samen die redenering:

- 1 De overheid voert de voorgestelde kilometerheffing in.
- 2 De vraag naar autobrandstoffen daalt.
- 3 Het gebruik van de auto wordt duurder.
- 4 De olievoorraden slinken minder snel.
- 5 Het gebruik van de auto zal afnemen.
- 6 Duurzame economische groei wordt bevorderd.

- b Maak die redenering van de vereniging Groene Wielen. Zet daartoe de bovenstaande nummers in een juiste volgorde van oorzaak en gevolg. Begin met 1.

Het kan en moet groener op de weg

De olievoorraden zijn binnen enkele decennia uitgeput. Onze generatie tast de $\square$ welvaart aan van de generatie in de toekomst. Dat mag niet gebeuren! Wij pleiten voor een duurzame economische groei. Niet zonder auto's, maar wel met minder verbruik van fossiele brandstoffen.

Word lid van Groene Wielen en steun ons milieuvriendelijke autogedrag!

Camiel Wagenmakers is verheugd over het voorstel van de minister: invoering van een kilometerheffing op basis van milieuclassificatie (zie tabel hieronder) in combinatie met het afschaffen van de mrb en de bpm. Afhankelijk van het aantal kilometers dat automobilisten jaarlijks rijden, gaan zij na in voering van dit voorstel meer of minder betalen.

Al jaren rijdt Camiel in een Volksauto Wave met benzinemotor, gemiddeld 12.000 kilometers per jaar. Hij overweegt een nieuwe auto te kopen.

voorstel voor een kilometerheffing per gereden kilometer per jaar naar milieuclassificatie

classificatie	bedrag per gereden kilometer	classificatie	bedrag per gereden kilometer
A	€ 0,02	D	€ 0,08
B	€ 0,04	E	€ 0,17
C	€ 0,05	F	€ 0,25

A staat voor laagste milieuaantasting en F staat voor hoogste milieuaantasting

nieuwste model Volksauto Wave: prijzen en bedragen

brandstof	consumentenprijs (inclusief bpm en btw)	btw	bpm	bpm op jaarbasis ¹⁾	mrb per jaar	classificatie
benzine	€ 17.750	€ 2.260	€ 3.590	€ 359	€ 541	C
diesel	€ 22.500	€ 2.685	€ 5.680	€ 568	€ 1.204	D

1) op basis van een gemiddelde gebruiksduur van deze auto van 10 jaar

- c Bereken op basis van deze bronnen of het voorstel van de minister voor Camiel financieel voordelig of nadelig is, bij aanschaf en gebruik van een nieuwe auto van hetzelfde merk en type.

Er zijn ook afwijzende reacties op de plannen van de minister. Hieronder volgen er twee.

- 1 "Deze verschuiving in de belastingen en heffingen op auto's gaat ons buitenlandse klanten kosten", zegt Paul Pieck, eigenaar van een groot pretpark in het oosten van Nederland.
- 2 "Slecht voor de handel in tweedehands auto's", aldus Jo Karmans (zie artikel hieronder).

- d Verklaar het standpunt van Paul Pieck.

- e Beschrijf de redenering van Jo Karmans, die zegt dat afschaffing van de bpm nadelig is voor de handel in tweedehands auto's.

Interview in de *Autowinnaar* (maart 2008)

'Dit is niet mogelijk!', aldus Jo Karmans van de brancheorganisatie Automobielen Nederland. 'Als bij de invoering van de kilometerheffing de BPM in één klap wordt afgeschaft, zal dat de doodsteek zijn voor de handel in tweedehands auto's. De BPM is een belasting die bij aanschaf wordt betaald. Wanneer de auto na een aantal jaren wordt verkocht, wordt de BPM als het ware 'meeverkocht' aan de volgende eigenaar.'

Havo herexamen 2009 opgave 2 pilot

24 Lees het artikel de nobele manager en beantwoord dan de onderstaande vragen.

De nobele manager

In de huidige tijd met zijn ongebreidelde mogelijkheden moeten bedrijven er op letten dat hun reputatie goed is, dat ze een gedragscode hebben. Een bedrijf zonder goede reputatie redt het niet meer, men moet maatschappelijk verantwoord ondernemen.

Ongeveer 50 % van de honderd grote bedrijven hebben een gedragscode geformuleerd en dat percentage neemt jaarlijks toe.

Shell en Greenpeace stonden vaak lijnrecht tegenover elkaar. Als je tegenwoordig hun bedrijfscampagnes bestudeert, zie je nieuwe Shell-spots die je eerder bij een Greenpeace-reclame zou verwachten. Reclames die doen vermoeden dat benzine zo schoon is dat je erin kunt zwemmen. De tactieken veranderen, Greenpeace koopt aandelen van Shell om tijdens de jaarlijkse aandeelhoudersvergadering van Shell in de richting van de ontwikkeling van schone en duurzame energie te kunnen sturen.

- a Wat versta je onder maatschappelijk verantwoord ondernemen?
- b Geef zelf een definitie van het begrip "gedragscode".
- c Gedragscodes kunnen betrekking hebben op een milieuvriendelijke productie. Noem nog twee zaken waar deze codes betrekking op kunnen hebben. (Even zoeken met Google op Internet en je vindt genoeg voorbeelden).

25 Maïs in de tank?

In het voorjaar van 2008 stonden de onderstaande twee berichten in een krant.

Bericht 1

Steeds vaker komen er berichten binnen over rellen in arme landen waar voedseltekorten ontstaan. In deze landen hebben veel mensen de grootste moeite om hun dagelijkse maaltijd bij elkaar te schrapen. Nu de prijzen van voedingsgewassen sterk stijgen, wordt dit nog moeilijker. Sommige economen spreken nu van '**agflatie**': agrarische inflatie.

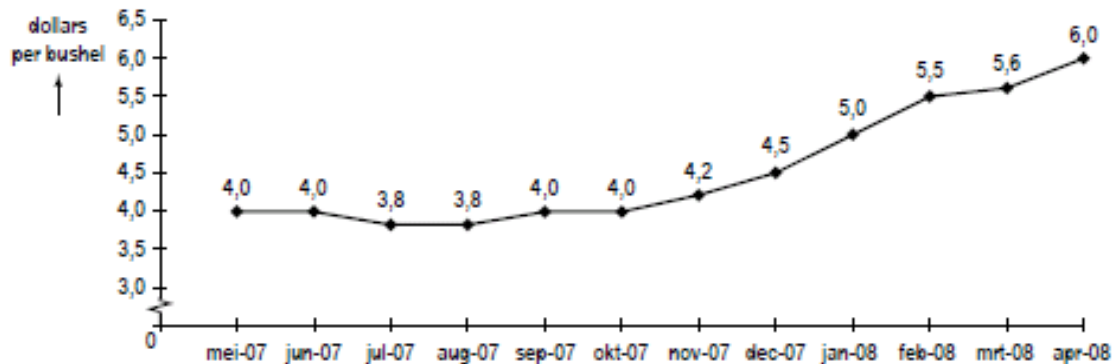
De gemiddelde wereldprijs (dollars per bushel) van voedingsgewassen is in de periode augustus 2007 tot en met april 2008 met 45 procent gestegen en deze stijging heeft gevolgen voor de totale kosten van levensonderhoud van alle burgers.

Bericht 2

Biobrandstoffen lijken een bijdrage te kunnen leveren aan de vermindering van de milieuaantasting. Daarom heeft de Europese Unie (EU) besloten dat in 2010 meer dan 5% en in 2020 minstens 10% van alle brandstof 'groen' moet zijn. Van gewassen zoals maïs kan bio-ethanol gemaakt worden, ook wel biobrandstof genoemd. Deze biobrandstof wordt gemengd met benzine of diesel uit aardolie en aan de pomp verkocht. De huidige generatie auto's kan probleemloos rijden op deze brandstof.

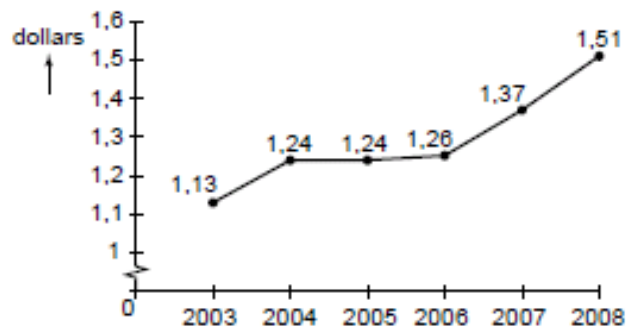
Gebruik bron 13 en bericht 1.

bron 13 prijsontwikkeling van maïs op de wereldmarkt

bushel: een Engelse inhoudsmaat voor een hoeveelheid maïs of tarwe

bron 14 gemiddelde koers van de euro in Amerikaanse dollars

- a Bereken of de prijsstijging van maïs in de periode augustus 2007 – april 2008 groter dan, kleiner dan of gelijk was aan de stijging van de gemiddelde wereldprijs van voedingsgewassen.

De prijs van maïs op de wereldmarkt kan veranderen door ontwikkelingen aan de vraagzijde en door ontwikkelingen aan de aanbodzijde van de markt.

Ter verklaring van de sterk gestegen prijzen van maïs op de wereldmarkt worden in publicaties de volgende factoren genoemd.

- Het totale oppervlak landbouwgrond voor maïs in de wereld blijkt minder toe te nemen dan gedacht.
- Het gebruik van maïs voor biobrandstoffen neemt toe.
- In de snel rijker wordende landen als China en India stijgen de inkomens waardoor de bevolking meer voedsel kan kopen.
- Een belangrijke maïsproducent als Australië kampt met grote droogtes.
- Producenten van maïs slaan hun product op omdat ze denken op termijn een hogere prijs te kunnen ontvangen.

f Er wordt in de Verenigde Staten van Amerika (VS) steeds meer bio-ethanol toegevoegd aan de autobrandstof.

b Noteer voor elk van de zes bovenstaande factoren of de prijsverandering veroorzaakt wordt aan de vraagzijde of aan de aanbodzijde van de markt voor maïs.

Doe het als volgt:

a = ...

b = ...

etc.

De prijsstijging van maïs heeft voor producenten en consumenten uit eurolanden minder gevolgen dan voor producenten en consumenten uit de VS.

Gebruik bron 14.

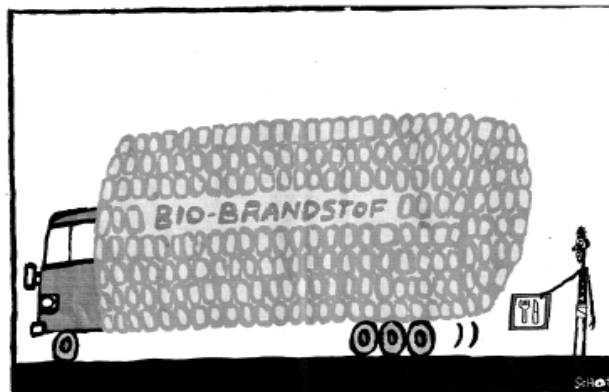
c Leg op basis van bron 14 uit waarom producenten van biobrandstof uit eurolanden relatief minder financieel nadeel hebben van de sterk stijgende prijs van maïs op de wereldmarkt dan hun concurrenten uit de VS.

Gebruik bron 15 in combinatie met de berichten 1 en 2.

De tekenaar vraagt in zijn cartoon aandacht voor het economisch dilemma waarin de rijke westerse landen en de arme ontwikkelingslanden verwickeld zijn.

d Beschrijf dit economisch dilemma met behulp van deze cartoon. *Gebruik maximaal 50 woorden.*

bron 15 cartoon die een verbinding legt tussen bericht 1 en bericht 2

26 Doordat we steeds welvarender worden, kopen we met z'n allen steeds meer auto's. Dat levert een aantal problemen op. De uitlaatgassen van auto's zorgen voor het ontstaan van zure regen en het stijgend brandstofverbruik leidt tot een toenemend broeikaseffect. Een stijging van het autobezit heeft dus negatieve gevolgen voor het milieu.

a Noem nog een ander negatief gevolg voor het milieu van de stijging van het aantal auto's.

Autofabrikanten ontwikkelen motoren die minder benzine verbruiken. Een voorbeeld is de hybride auto, een auto met een combinatie van een benzinemotor en een elektromotor.

∞ Waarom ontwikkelen autofabrikanten dit soort nieuwe technieken?

Autofabrikanten ontwikkelen nieuwe technieken om .....(1) ....., daardoor .....(2) ..... en daardoor .....(3) .....

Neem voor je antwoord bovenstaande zin over en vul drie van de vier gegeven antwoordmogelijkheden in. Je kunt kiezen uit:

- beter te kunnen concurreren
- meer winst te maken
- zuiniger auto's te produceren
- meer werknemers aan te nemen

De overheid kan een subsidie geven bij de aankoop van een milieuvriendelijke auto. Dit maakt de aankoop van bijvoorbeeld de Toyota Prius aantrekkelijk. Deze auto werd gekozen tot 'Auto van het jaar 2005'. Ondanks de hoge verkopen verwacht de directie van Toyota dat het nog tot 2007 zal duren voordat er winst kan worden behaald.

Ⓜ Verklar waarom er pas in 2007 winst kan worden behaald op de verkoop van de Toyota Prius.

Paul van Meegeren van milieuorganisatie 'Milieu Centraal' zegt: "Hybride auto's zijn de toekomst. Op korte termijn moeten we andere maatregelen nemen tegen de uitlaatgassen."

Ⓜ Geef een voorbeeld van een overheidsmaatregel waardoor de hoeveelheid schadelijke uitlaatgassen kan verminderen.

Hybride auto's

De hybride auto die sinds 2002 in Nederland verkocht wordt, combineert de voordelen van de elektromotor met die van de benzinemotor. De auto heeft een elektromotor voor aandrijving bij lage snelheden, gecombineerd met een zeer zuinige benzinemotor. De hybride auto veroorzaakt minder luchtvervuiling en kan tot 25 procent brandstof besparen in vergelijking met een benzineauto. De auto is wel 30 procent zwaarder en 30 procent duurder om te produceren dan een vergelijkbaar model met alleen een benzinemotor. Dankzij een gehele of gedeeltelijke vrijstelling van de BPM (verbruiksbelasting op auto's) is de verkoopprijs van een hybride auto slechts 10% hoger dan die van een vergelijkbare auto. Tevens krijgt de eigenaar van een hybride auto korting op de motorrijtuigenbelasting.

Opbouw van de personenautoprijs in 2005

	Toyota Prius	vergelijkbare middenklasse auto
Netto catalogusprijs	€ 21.218	€ 16.322
BTW 19%	€ 4.032	€ 3.101
BPM*	€ 0	€ 3.572
Totaal	€ 25.250	€ 22.995
Benzineverbruik	1 op 23,3	1 op 12

*BPM is een extra verbruiksbelasting op auto's. Toyota krijgt de maximale vrijstelling van € 3.922.

"Tot wel € 7.456 belastingvoordeel", staat er in de folder van Toyota te lezen. De maximale vrijstelling BPM is echter € 3.922.

Ⓜ Is deze informatie in de folder een verkooppraatje of kan het kloppen wat Toyota beweert? Verklar je antwoord.

Frank Berendsen koopt de Toyota Prius. Zijn buurman koopt een vergelijkbare middenklasse auto. Beiden rijden 15.000 km per jaar. De gemiddelde benzineprijs is € 1,20 per liter.

- ✂ Hoeveel bespaart Frank Berendsen op zijn benzinekosten per jaar in vergelijking met zijn buurman? Geef de berekening.

27 *Centraal Overleg Arbeidsvoorwaarden Openbare Bibliotheken - COAOB*

In het landelijke overlegorgaan Centraal Overleg Arbeidsvoorwaarden Openbare Bibliotheken (COAOB) vindt het overleg plaats over de arbeidsvoorwaarden voor de werknemers in de sector Openbare Bibliotheken. In deze sector werken ca. 9000 personen in dienst van ca. 130 (privaatrechtelijke) werkgevers die een (of meer) voorziening(en) van openbaar bibliotheekwerk instandhouden/beheren.

De arbeidsvoorwaarden voor deze werknemers zijn neergelegd in de Collectieve Arbeidsovereenkomst (CAO) Openbare Bibliotheken. Deze CAO wordt afgesloten door de onderstaande overleg-partners.

Overlegpartners:

Werkgeverszijde: • Werkgeversvereniging Openbare Bibliotheken (WOB)

Werknemerszijde: • ABVAKABO FNV

• CNV Publieke Zaak

- a** Overleggen namens de werknemers de vakbonden of de vakcentrales over een CAO? Licht je antwoord toe.
- b** Waar vindt het overleg plaats over een Centraal Akkoord?
- c** In het overleg kan gesproken worden over prijscompensatie en een initiële loonsverhoging. Wat is het verschil tussen beide?
- d** Wanneer geldt het resultaat van dit arbeidsoverleg voor iedereen die in deze branche werkt?
- e** Noem zowel voor de werknemers als voor de werkgevers in deze branche een argument waarom een CAO (voor de hele bedrijfstak) voor hen gunstig kan zijn.

28 **Euro legt prijsverschillen bloot**

In de landen waar de euro als gemeenschappelijke munt is ingevoerd, is van uniforme prijzen nog lang geen sprake. Voor dezelfde producten zijn er prijsverschillen tussen de landen van het eurogebied. Met de komst van de euro zijn die verschillen wel makkelijker af te lezen. Een belangrijke oorzaak van prijsverschillen in het eurogebied is het bestaan van verschillen in belastingsysteem. De Europese Commissie streeft onder andere naar harmonisatie van tarieven van indirecte belastingen binnen de Europese Unie (EU).

- a** Noem een andere oorzaak van prijsverschillen tussen EU-landen voor hetzelfde product. Licht het antwoord toe.

In onderstaande tabel staat van een aantal producten de consumentenprijs in een aantal EU-landen in euro's (inclusief btw) op een bepaald moment na de invoering van de euro weergegeven.

prijzen in euro's	liter melk	Big Mac	blikje cola	middenklassenauto
Duitsland	0,56	2,65	0,35	17.300
Ierland	0,83	2,54	0,70	17.459
Nederland	0,79	2,60	0,45	.....
Griekenland	1,04	2,11	0,51	16.875
Frankrijk	1,11	3,00	0,40	15.700
Luxemburg	0,72	3,10	0,37	12.450
Oostenrijk	0,86	2,50	0,50	15.650
Finland	0,71	2,90	1,18	21.700
België	0,84	2,95	0,47	13.100
Italië	1,34	2,50	0,77	14.770
Portugal	0,52	2,24	0,44	20.780
Spanje	0,69	2,49	0,33	14.200

Om prijsverschillen tussen landen te vergelijken, kan de verhouding tussen de hoogste en de laagste prijs van een product als maatstaf worden gebruikt.

- b** Bereken voor welk van de drie producten liter melk, Big Mac en blikje cola het prijsverschil volgens deze maatstaf het grootst is.

In de EU voert elk land tot nu toe zijn eigen belastingpolitiek als het gaat om vervoermiddelen. Daardoor bestaat er een verschil in de opbouw van de consumentenprijs van nieuwe personenauto's tussen Nederland en Duitsland. Stel dat de consumentenprijs van een middenklassenauto in Nederland als volgt wordt berekend:

netto-catalogusprijs
belasting op personenauto's en motorrijwielen (bpm) 28,5% +
consumentenprijs exclusief btw
 btw 19% +
 consumentenprijs inclusief btw

Door het verschil in belastingtarieven kan de consumentenprijs inclusief btw van een middenklassenauto in Nederland hoger zijn dan in Duitsland, terwijl de netto-catalogusprijs in Nederland lager is dan in Duitsland.

In de tabel in deze opgave ontbreekt de consumentenprijs inclusief btw van een middenklassenauto in Nederland. De netto-catalogusprijs van deze auto bedraagt € 11.498.

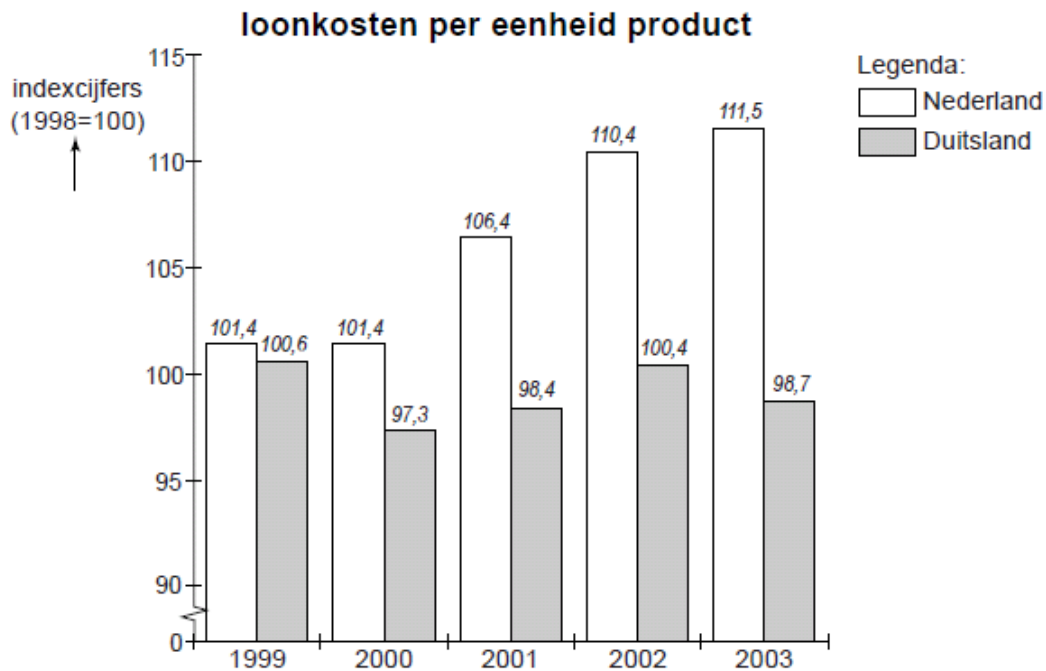
- c** Bereken de consumentenprijs inclusief btw van een middenklassenauto in Nederland.

29 uit een krant (oktober 2003):

Eindelijk akkoord

Er is in de Stichting van de Arbeid een centraal akkoord voor volgend jaar gesloten. Regering, werknemersorganisaties en werkgeversorganisaties zijn het daarin eens geworden over een beperking van de loonstijging. Er is onder andere afgesproken dat de cao-lonen volgend jaar met maximaal 2,5% zullen stijgen, wat minder is dan de verwachte inflatie. Deze beperking van de loonstijging kan een bijdrage leveren aan een verbetering van de concurrentiepositie van Nederland. Naast het loonniveau zijn factoren als scholingsgraad van de beroepsbevolking, klimaat en infrastructuur bepalend voor de internationale concurrentiepositie.

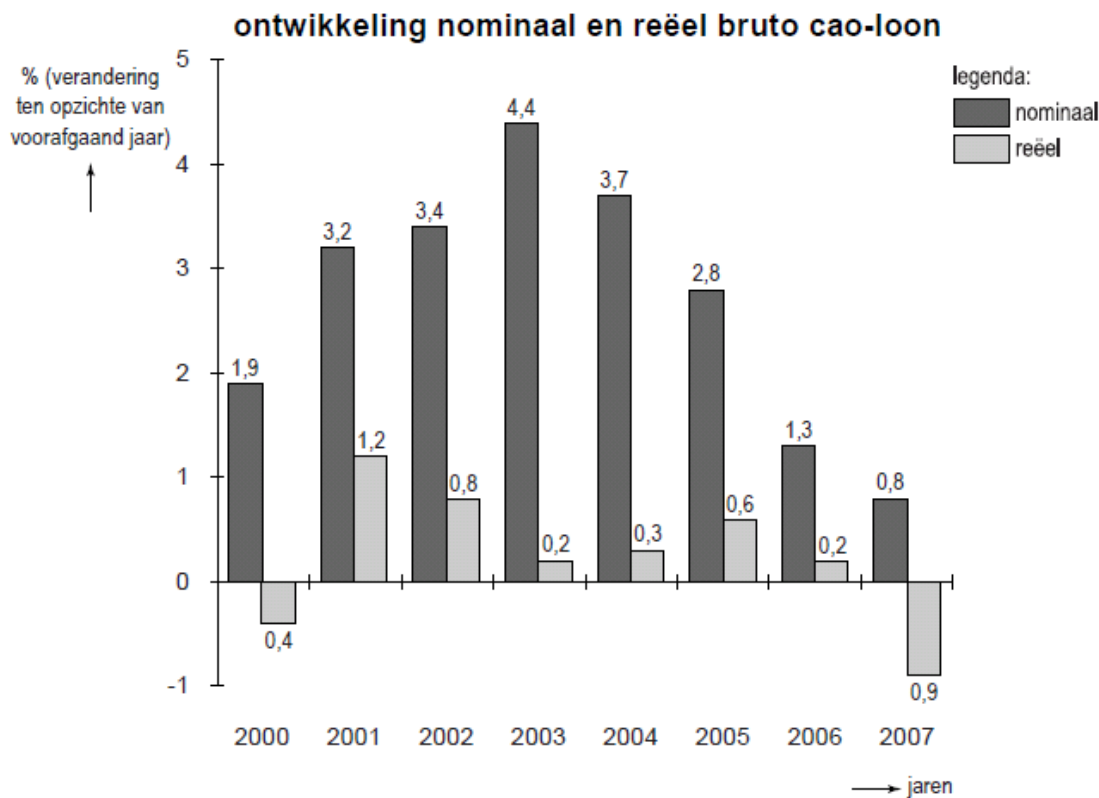
- a** Leg uit hoe een verbetering van de scholingsgraad van de beroepsbevolking van een land de concurrentiepositie van dat land kan verbeteren.
- b** In welk jaar of in welke jaren zijn de loonkosten per eenheid product in Duitsland ten opzichte van het voorafgaande jaar gedaald?

In 2002 zijn de loonkosten per werknemer in Nederland ten opzichte van 1998 met 15% gestegen.

- c** Bereken, in 1 decimaal nauwkeurig, met hoeveel procent de arbeidsproductiviteit in Nederland in 2002 ten opzichte van 1998 is veranderd.

30 Tevreden werkgevers

In 2007 ontvingen de werknemers in een land een bruto cao-loon dat nominaal 0,8% hoger lag dan in 2006. Vanwege de prijsontwikkeling was er in 2007 echter sprake van een daling van het reële cao-loon (zie figuur). De werkgevers zagen in 2007 de loonkosten per werknemer ten opzichte van 2006 stijgen met 1,3%. Tegenover deze loonstijging stond in 2007 een toename van de arbeidsproductiviteit per werknemer met 2% ten opzichte van 2006. De loonkosten per eenheid product daalden dus. Na afloop van de cao-onderhandelingen stonden de gezichten van de werkgevers dan ook een stuk vrolijker dan die van de werknemers.

- a** Waaruit bestaat het verschil tussen de loonkosten per werknemer en het bruto cao-loon per werknemer?
Kies een van de onderstaande antwoorden.
- uit het netto-loon
  - uit de arbeidsproductiviteit
  - uit de ingehouden loonbelasting en sociale premies
  - uit de sociale premies die voor rekening van de werkgever komen
- b** Bereken de procentuele daling van de loonkosten per eenheid product in 2007 ten opzichte van 2006 (in ten minste 2 decimalen).
- c** Zijn er volgens de figuur een of meer jaren geweest waarin er in dit land geen inflatie was? Verklaar het antwoord.

Gegeven zijn de onderstaande uitspraken.

1 Een cao komt tot stand na onderhandelingen tussen de werknemers van een bedrijf en de leiding van dat bedrijf.

2 In 2007 waren de prijzen gemiddeld 0,1% hoger dan in 2006.

3 De ontwikkeling van het nominale bruto cao-loon kan er op wijzen dat de arbeidsmarkt in de jaren 2000-2003 krappere was dan in de jaren 2004-2007.

- d** Geef voor elke uitspraak aan of deze juist of onjuist is.

31 uit een krant:

Meer zit er echt niet in!

Vandaag start het cao-overleg voor de 3.000 Nederlandse werknemers van internationaal handelsbedrijf De Vlam. De vakbonden houden vast aan een loonstijging van 2,5 procent. Die loonstijging komt precies overeen met de inflatie in Nederland. Voor de directie van De Vlam is die looneis onbespreekbaar. Het bedrijf heeft te maken met

keiharde buitenlandse concurrentie en een tegenvallende internationale conjunctuur. Een woordvoerder van het bedrijf stelt: “Aangezien een prijsverhoging voor ons bedrijf niet tot de mogelijkheden behoort en de niet-loonkosten per product gelijk blijven, tast een loonstijging van 2,5 procent onze winst per eenheid product aan.”

De loonstijging van 2,5 procent is de ... (1) ... loonstijging. Bij die loonstijging zal het bruto reële loon ... (2) ... zodat er sprake is van ... (3) ...

- a** Wat moet in plaats van de cijfers worden ingevuld om een economisch correcte tekst te krijgen?

bij (1) nominale / reële

bij (2) dalen / gelijk blijven / stijgen

bij (3) een incidentele loonstijging / een initiële loonstijging / prijscompensatie

- b** Leg uit dat het voor De Vlam onwenselijk kan zijn de prijzen te verhogen gezien de ‘keiharde buitenlandse concurrentie’.

- c** Leg uit dat het voor De Vlam onwenselijk kan zijn de prijzen te verhogen gezien de ‘tegevallende internationale conjunctuur’.

De woordvoerder van De Vlam gaat er bij zijn stelling vanuit dat de arbeidsproductiviteit in het bedrijf toeneemt met ... procent.

- d** Wat moet op de stippellijn worden ingevuld om een economisch correcte tekst te krijgen?

– meer dan 2,5

– minder dan 2,5

– precies 2,5

32 De euro wordt duur betaald

Tanja en Gerard wonen in Utrecht. Tanja is bezig met de gezinsadministratie. Ze zucht eens diep. Deze maand weer een tekort. “Sinds de invoering van de euro gebeurt dat steeds vaker,” zegt ze. Gerard zegt: “We hebben behoorlijk last van euro-inflatie.”

- b** Leg uit wat Gerard bedoelt met ‘euro-inflatie’.

Tanja en Gerard hebben het gevoel dat winkeliers de invoering van de euro hebben misbruikt om de prijzen te verhogen. Tanja maakt een overzicht van oude en nieuwe prijzen van een paar producten.

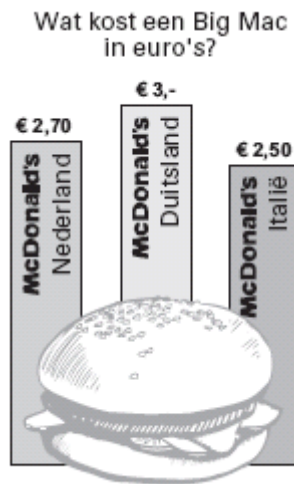
<i>product</i>	<i>oude prijs, omgerekend in euro's</i>	<i>prijs na invoering van de euro</i>
t-shirt	€ 5,88	€ 6,00
parkeertarief binnenstad	€ 2,25	€ 3,50
croissant	€ 0,90	€ 0,99

- b** Met hoeveel procent is het parkeertarief binnenstad gestegen? Laat de berekening zien.

De winkelier die de croissant verkoopt heeft de prijs na de invoering van de euro verhoogd. De nieuwe prijs van € 0,99 is bewust gekozen als een vorm van prijsbeleid.

- c** Leg dit prijsbeleid uit.

Gerard is gek op hamburgers. Hij bekijkt de onderstaande afbeelding uit een krant. Wat kost een Big Mac in euro's?

- d Welke functie heeft geld in deze afbeelding? **A** rekenmiddel, **B** ruilmiddel of **C** spaarmiddel

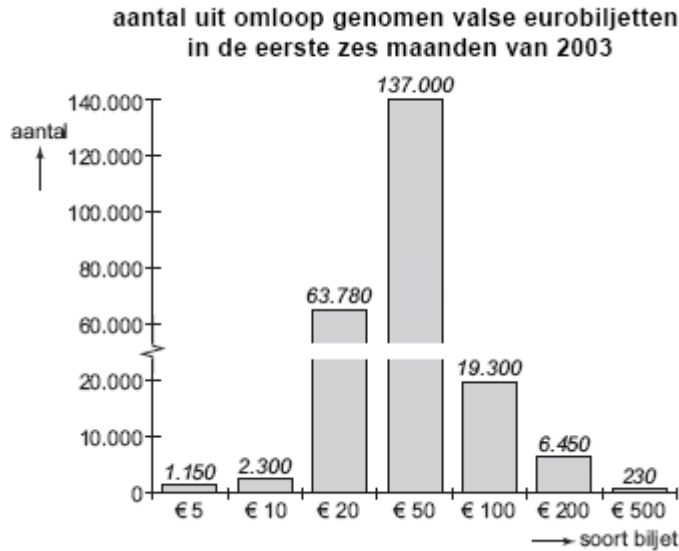
“Met de komst van de euro is het inderdaad gemakkelijker om de prijzen van een Big Mac tussen de verschillende landen te vergelijken,” zegt Gerard, “maar, wat doe ik er mee?”

- e Noem een reden waarom het voor Gerard moeilijk is voordeel te halen uit deze prijsvergelijking.

33 uit een krant (augustus 2003): **Sombere toekomst bankbiljet**

In 2002 waren in de eurolanden meer dan 8 miljard eurobiljetten in omloop met een gezamenlijke waarde van bijna € 400 miljard. Er komen steeds meer valse eurobiljetten in omloop. In de eerste zes maanden van 2003 zijn in de eurolanden 60% meer valse eurobiljetten uit omloop gehaald dan in de eerste zes maanden van 2002. Omdat elk vals biljet er een teveel is, gaat De Nederlandsche Bank (DNB) publiek en winkeliers voorlichten over de veiligheidskenmerken van de bankbiljetten.

Vanwege het risico accepteren veel winkeliers biljetten van € 500 en € 200 niet. Volgens sommige economen zal het niet lang duren voordat ook de biljetten van € 100 en € 50 niet meer algemeen geaccepteerd worden. De groei van het aantal vervalsingen zal het gebruik van pinpassen, internetbankieren en chipknip stimuleren.

- a** Bereken het totale aantal valse eurobiljetten dat in de eerste zes maanden van 2002 uit omloop werd gehaald.
- b** Welke geldfunctie dreigen de biljetten van € 500 en € 200 volgens de tekst te verliezen?

We maken onderscheid tussen de nominale en de reële waarde van geld.

Hieronder staan drie uitspraken:

uitspraak 1: Op biljetten en munten staat de waarde van het biljet respectievelijk de munt aangegeven.

uitspraak 2: Op een biljet van € 200 komt het cijfer 200 op de voorzijde vier keer voor.

uitspraak 3: In 2003 kende Nederland een inflatie van 1,4%, waardoor de koopkracht van de euro daalde.

- c** Geef voor elke uitspraak aan op welke waarde de uitspraak betrekking heeft.

We maken onderscheid tussen chartaal (bankbiljetten en munten) en giraal geld (bankrekeningen). Op dit moment is de verhouding 15% chartaal en 85% giraal.

- d** Zal het aandeel van giraal geld toenemen, afnemen of gelijk blijven als er steeds meer vals geld in omloop komt? Verklaar het antwoord met behulp van de tekst. soort biljet

34 *(Een wat gedateerde maar nog steeds goede examen opgave)*

In Nederland wordt de laatste jaren regelmatig gepleit voor het verschuiven van belasting op inkomen naar belasting op consumptie. In het bijzonder wordt gedacht aan een verlaging van de loonbelasting gecombineerd met een verhoging van de omzetbelasting (belasting toegevoegde waarde: BTW). Deze verschuiving in de belastingdruk kan via een verandering van de bestedingen de productiegroei in Nederland zowel stimuleren als afremmen.

- a** Geef voor elk van beide effecten een verklaring.

Deze verschuiving in de belastingdruk kan leiden tot substitutie (vervanging) tussen de productiefactoren in Nederland.

- b** Geef daarvoor een verklaring.

Een verhoging van de Nederlandse BTW-tarieven past in het streven van de Europese Unie (EU) naar belastingharmonisatie. Dit streven is gericht op het wegnemen van

ongewenste verschillen in de concurrentiepositie van bedrijven in de lidstaten van de EU. Van enkele lidstaten van de EU zijn voor een bepaald jaar in de tabel de BTW-tarieven vermeld.

	<u>normaal tarief</u>	<u>verlaagd tarief</u>	<u>zeer verlaagd tarief</u>
Duitsland	15,0%	7,0%	–
Nederland	17,5%	6,0%	–
Italië	19,0%	10,0%	4,0%
Frankrijk	20,8%	5,5%	2,1%
België	21,0%	6,0%	1,0%
Denemarken	25,0%	–	–

Denemarken kent slechts één BTW-tarief terwijl sommige andere landen drie verschillende tarieven hanteren.

- c Noem een reden om te kiezen voor verschillende BTW-tarieven. Licht het antwoord toe.

Koffie valt in Nederland onder het verlaagd BTW-tarief. Stel dat de consumentenprijs van een pak koffie in Nederland 1,80 euro is en in Denemarken 2,12 euro.

- d Laat met behulp van een berekening zien dat na volledige harmonisatie van de BTW-tarieven de consument voor een pak koffie in beide landen evenveel betaalt.

Vooral consumenten in grensstreken kunnen profiteren van verschillen in verbruiksbelastingen (BTW, accijns en dergelijke). Stel dat de benzineprijs bij de Nederlandse pomp 1,00 euro per liter is en in Duitsland 0,92 euro. Een Nederlandse automobilist overweegt om in Duitsland te gaan tanken. Hij rijdt heen met Nederlandse benzine en kan in Duitsland precies een volle tank kopen. Het benzineverbruik is 1 liter op 12 kilometer. De tankinhoud van de auto bedraagt 90 liter. Met andere kosten en overwegingen houdt hij geen rekening.

- e Bereken hoeveel kilometer deze automobilist maximaal van het Duitse tankstation mag wonen om voordeliger in Duitsland te kunnen tanken.

De Nederlandse regering overweegt om de Nederlandse pomphouders in de Duitse grensstreek voor het concurrentienadeel te compenseren met een subsidie waarvan de hoogte afhankelijk is van de totale jaarafzet én de afstand tot de grens.

- f Zal, bij gelijke afzet, de subsidie voor een pomphouder dicht bij de grens hoger of lager zijn dan de subsidie voor een pomphouder verder weg van de grens? Licht het antwoord toe.

Een ander voorstel ter compensatie van het concurrentienadeel is een algemene verlaging van de Nederlandse benzine-accijns waardoor het Duits-Nederlandse prijsverschil volledig verdwijnt. De minister van financiën die het financieringstekort wil verkleinen, geeft echter de voorkeur aan de subsidieverstrekking.

- g Verklaar het standpunt van de minister.

35 Een kandidaat de maat genomen

Er zijn verschillende landen die lid willen worden van de Economische en Monetaire Unie (EMU). Eén van deze landen is bezig met de overgang van een economie

gebaseerd op het budgetmechanisme, naar een economie volgens de principes van de vrije markt.

Om over enkele jaren te kunnen toetreden, moet deze kandidaat-lidstaat aan diverse voorwaarden voldoen:

- De inflatie mag niet meer dan 1,5 procentpunt hoger zijn dan een vastgestelde referentiewaarde.
- Het overheidstekort mag niet boven een vastgestelde referentiewaarde komen.
- De wisselkoers van de eigen valuta in euro's moet stabiel zijn.
- Er moet (uiteindelijk) sprake zijn van een vrije markt economie.

Verder zijn de onderstaande gegevens bekend:

	<i>eenheid</i>	2001	2002	2003
EMU				
referentiewaarde inflatie	<i>prijsstijging in % ten opzichte van het voorafgaande jaar</i>	3,0	3,1	3,3
referentiewaarde overheidstekort	<i>% van het bruto binnenlands product (BBP)</i>	2,5	2,2	2,0
kandidaat-lidstaat				
BBP	<i>miljarden euro's</i>	91	102	111
totale liquiditeitenmassa	<i>miljarden euro's</i>	30,2	36	42
import goederen en diensten	<i>miljarden euro's</i>	22	29	37
waarvan uit EMU	<i>%</i>	64	66	67
export goederen en diensten	<i>miljarden euro's</i>	18	25	33
waarvan naar EMU	<i>%</i>	65	64	63
inflatie	<i>prijsstijging in % ten opzichte van het voorafgaande jaar</i>	4,0	4,6	...

- Beschrijf een voordeel voor de huidige EMU-lidstaten van deelname van andere landen aan de EMU.
- Toon met behulp van de tabel aan dat dit land mogelijk problemen zal hebben met de voorwaarde ten aanzien van de wisselkoers van de eigen valuta.

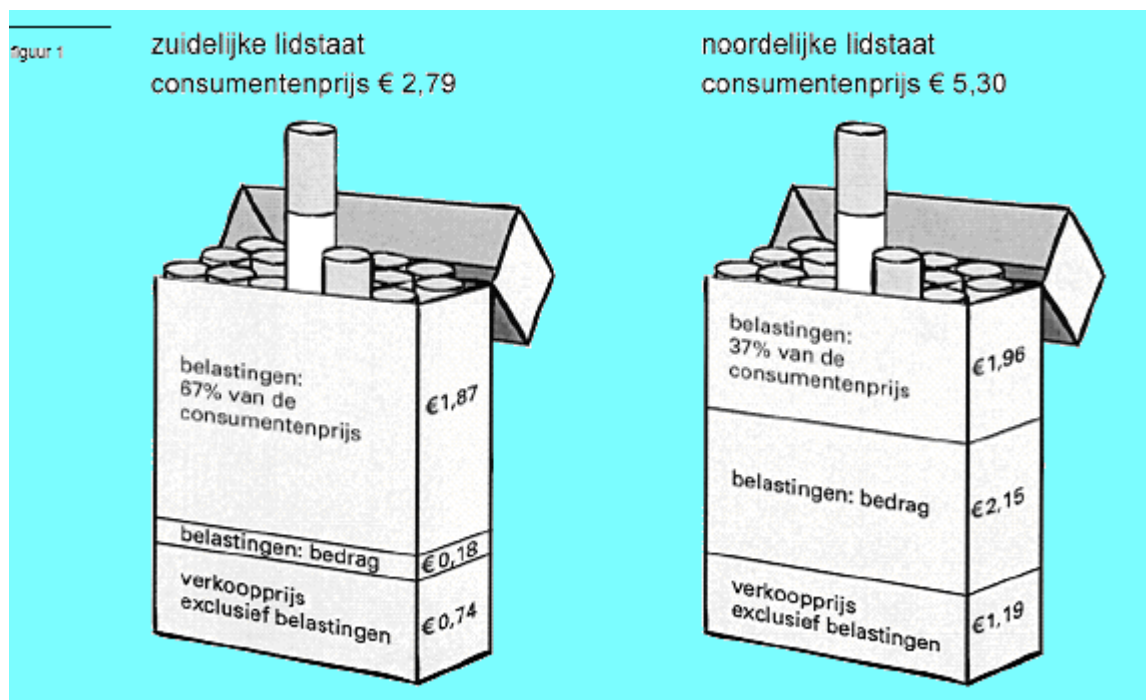
Het risico bestaat dat dit land in 2003 niet kan voldoen aan de EMU voorwaarde met betrekking tot de inflatie. Verder geldt in het algemeen dat de overgang naar een vrije markt economie een probleem kan veroorzaken bij het realiseren van de toetredingsvoorwaarde met betrekking tot het overheidstekort.

- Geef, op basis van de ontwikkeling van BBP en totale liquiditeitenmassa (geldhoeveelheid) in de tabel, een verklaring voor het mogelijke risico met betrekking tot de inflatie.
- Leg uit dat de overgang van een economie op basis van het budgetmechanisme naar een vrije markt economie het moeilijker kan maken om te voldoen aan de voorwaarde ten aanzien van het overheidstekort.

36 Rooksignalen

De belasting op sigaretten in de Europese Unie (EU) is de hoogste ter wereld. De EU kiest daar bewust voor, omdat zij het roken van sigaretten wil ontmoedigen. De EU schrijft aan de lidstaten voor dat deze belasting moet bestaan uit twee onderdelen:

- een bedrag in euro's per pakje;
  - een percentage van de consumentenprijs (verkoopprijs inclusief belastingen) per pakje.
- In het kader van de belastingharmonisatie streeft de EU er naar dat in alle lidstaten de totale belastingen ongeveer eenzelfde deel van de consumentenprijs per pakje vormen. Een zuidelijke lidstaat heeft gekozen voor een laag bedrag in euro's en een hoog percentage van de consumentenprijs. Een noordelijke lidstaat heeft juist gekozen voor een hoog bedrag in euro's en een laag percentage van de consumentenprijs. In de uitgangssituatie wordt de gemiddelde consumentenprijs per pakje berekend, zoals weergegeven in figuur 1.

De EU wil het roken van sigaretten verder ontmoedigen. Veronderstel dat zij alle lidstaten voorschrijft om het bedrag in euro's per pakje met 1 euro te verhogen. De lidstaten voeren dit voorschrift uit. Hierdoor zal in de zuidelijke lidstaat de nieuwe consumentenprijs per pakje € 5,82 gaan bedragen.

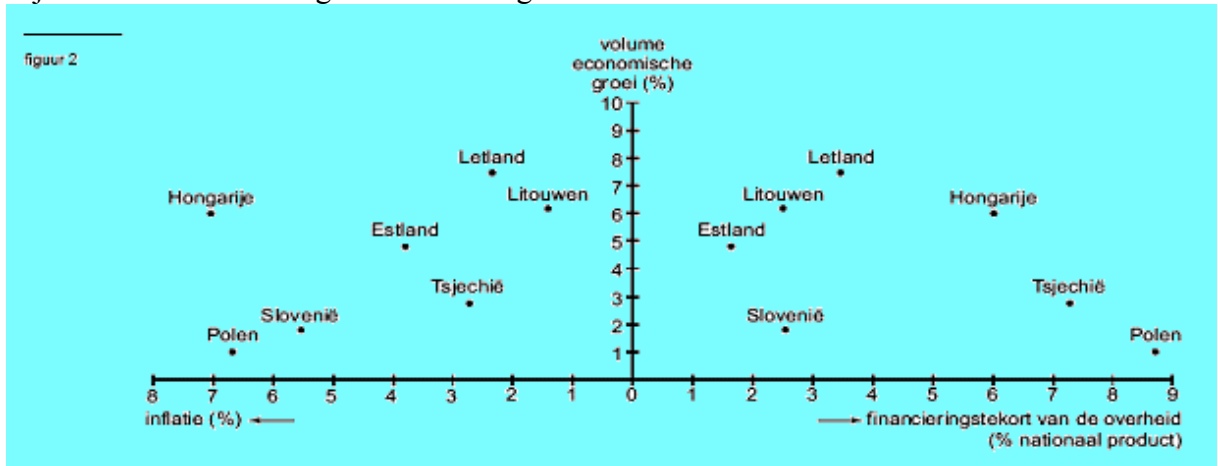
In de zuidelijke lidstaat is de prijselasticiteit van de vraag naar pakjes sigaretten $-0,4$.

- Worden belastingen op een pakje sigaretten gerekend tot de directe belastingen of tot de indirecte belastingen? Verklaar het antwoord.
- Bereken de nieuwe consumentenprijs van een pakje sigaretten in de *noordelijke* lidstaat.
- Toon met een berekening aan dat het totaal van belastingen per pakje in de zuidelijke lidstaat met 147,8% stijgt.
- Bereken vervolgens met hoeveel procent de totale belastingopbrengst uit pakjes sigaretten voor de overheid in de zuidelijke lidstaat zal toenemen.
- Leg uit dat de voorgeschreven belastingverhoging het bereiken van de nagestreefde belastingharmonisatie kan belemmeren.

37 Zorgen om toetreding tot de EU

In 2002 werd door de Europese Raad besloten dat een aantal landen – voor het merendeel uit Oost-Europa – mocht toetreden tot de Europese Unie. Sommige politici maakten zich ernstige zorgen over deze toetreding. De kandidaat-lidstaten voldeden namelijk nog niet allemaal aan de voorwaarden die aan deze toetreding waren gesteld. Op gebieden als bijvoorbeeld economische groei, overheidsfinanciën en prijsstabiliteit, lieten de kandidaatlidstaten nog grote verschillen zien. Voor zeven kandidaat-lidstaten zijn die verschillen in figuur 2 in beeld gebracht.

Er kan een verband gelegd worden tussen inflatie en financieringstekort: hoge inflatie → lage economische groei (volume) → hoog financieringstekort overheid.

- a Verklaar elk van beide pijlen in het weergegeven verband tussen inflatie en financieringstekort.
- b In welk land in figuur 2 gaat dit verband het duidelijkst op?

Er kan een verband gelegd worden tussen financieringstekort en inflatie: hoog financierings-tekort overheid → hoge economische groei (volume) → hoge inflatie.

- c Verklaar elk van beide pijlen in het weergegeven verband tussen financieringstekort en inflatie.
- d In welk land in figuur 2 gaat dit verband het duidelijkst op?

38 Entree-toets voor het Britse pond

Diverse landen willen toetreden tot de Economische en Monetaire Unie (EMU). Om te kunnen toetreden moeten landen aan een aantal eisen voldoen.

eis 1 • zo veel mogelijk vrije marktwerking op de goederenmarkt en op de arbeidsmarkt
Het voldoen aan deze eis is noodzakelijk omdat bij deelname aan de EMU de centrale bank van het land geen zelfstandig rentebeleid meer kan voeren.

eis 2 • convergentie (= blijvend naar elkaar toegroeien) met de lidstaten van de EMU
Om te bekijken of aan deze eis wordt voldaan, worden toetredingscriteria uit het verdrag van Maastricht gehanteerd.

In de tabel worden deze criteria vermeld en toegepast op het Verenigd Koninkrijk (VK).

VK en EMU-toetredingscriteria (stand medio 2003)				
	kenmerk	criterium	referentiewaarde ¹⁾	VK
a	tekort overheid	< 3% van het BBP ²⁾	3%	0,2%
b	staatsschuld	< 60% van het BBP	60%	38%
c	inflatie	maximaal 1,5 procentpunt boven het gemiddelde van de drie lidstaten met de laagste inflatie	3,7%	2,0%
d	lange rente	maximaal 2 procentpunt boven de gemiddelde lange rente van de drie lidstaten met de laagste inflatie	6,9%	5,1%

¹⁾ de referentiewaarde is de bovengrens van het betreffende criterium

²⁾ bruto binnenlands product

- a Leg de vermelde noodzaak van eis 1 uit, uitgaande van een situatie van laagconjunctuur in het VK.
- b Zal na toetreding van het VK tot de EMU de referentiewaarde van criterium c van eis 2 hoger worden, gelijk blijven of lager worden? Verklaar het antwoord.
- c Leg uit dat het niet voldoen aan criterium d zou kunnen leiden tot conjunctuurverschillen tussen het VK en de EMU.

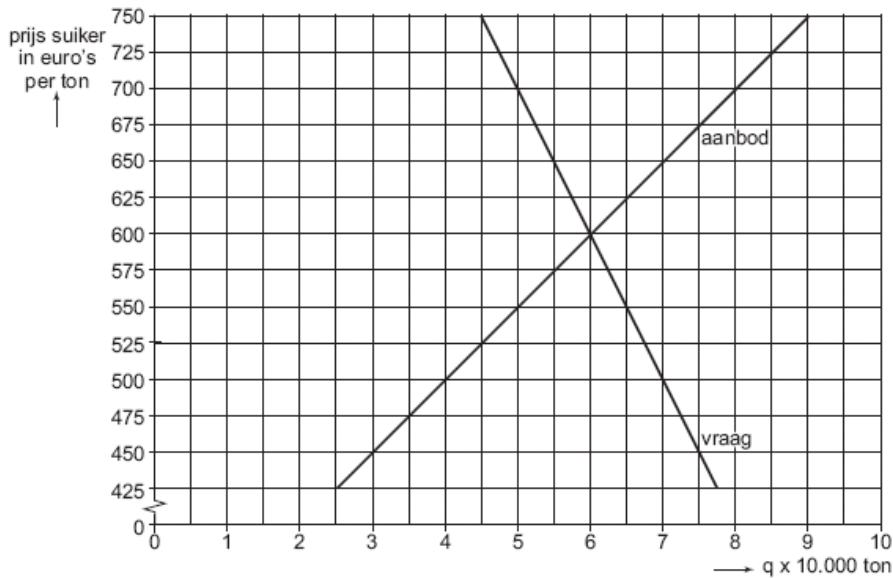
Ook de wisselkoers van de munt van een toetredend land wordt kritisch bekeken. Bij toetreding tot de EMU zou de wisselkoers van het Britse pond een probleem kunnen vormen. Volgens een analist is de koers van het Britse pond in juni 2003 ruim 10% te hoog om evenwicht op de lopende rekening van de betalingsbalans met de EMU te realiseren. Hij stelt dat de koers van het Britse pond dus zal moeten dalen, voorafgaand aan Britse toetreding tot de EMU.

- d Is er volgens deze analist sprake van een tekort of van een overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans van het VK met de EMU? Verklaar het antwoord.
- e Leg uit voor welk deel van de particuliere sector in het VK een koersdaling van het Britse pond de steun voor toetreding tot de EMU zou kunnen vergroten.

39 De zoete smaak van protectie

Het gemeenschappelijk landbouwbeleid legde een groot beslag op de jaarlijkse uitgaven van de Europese Unie (EU). Voor veel landbouwproducten gold in de EU een garantieprijs, die ruim boven de wereldmarktprijs lag. Garantieprijzen leidden tot overschotproductie. De EU beperkte de productieoverschotten door producenten een jaarlijks productiequotum op te leggen. Het restant werd met steun van exportsubsidies verkocht buiten de EU op de wereldmarkt.

In een zeker jaar is de garantieprijs voor suiker in de EU € 650 per ton, terwijl op dat moment de wereldmarktprijs € 345 per ton is. In figuur 3 wordt de marktsituatie in de EU geschetst.

- Is de vraag naar suiker in de EU, bij de garantieprijs van € 650 per ton, prijselastisch of juist prijsinelastisch? Verklaar het antwoord met een berekening.
- Beschrijf twee manieren waarop de burgers in de EU meebetalen aan het landbouwbeleid.
- Leg uit waarom exportsubsidies nodig zijn om de overschotproductie van suiker op de wereldmarkt te kunnen afzetten.
- Bereken welk bedrag aan exportsubsidies de EU moet betalen in de gegeven situatie.

De EU overweegt, onder druk van de wereldhandelsorganisatie WTO, de protectie op de suikermarkt te verminderen. Indien de EU deze protectie geheel zou afschaffen zou de wereldmarktprijs met 10 procent stijgen.

- Verklaar hoe door afschaffing van de Europese protectie op de suikermarkt de wereldmarktprijs voor suiker kan stijgen.

40 uit een krant:

Zorgen over loonstijging

In 2001 stijgen de CAO-lonen met 3,5%. Dat is meer dan de 3% waar het kabinet vanuit was gegaan. In 2001 is het netto-inkomen van een modale werknemer 5% hoger dan in 2000 wat bij een inflatie van 2,5% een stijging van de koopkracht betekent. Behalve door de verhoging van de CAO-lonen komt dit ook door de verlaging van de inkomstenbelasting. Voor het modale inkomen¹⁾ komt de gemiddelde belastingquote²⁾ in 2001 lager uit dan de 40% van 2000. Voor de minister van financiën levert de loonontwikkeling een strop op van 0,5 miljard. De werkgevers waarschuwen dat door de loonontwikkeling de exportpositie in gevaar komt.

1) In 2000 bedroeg het modale inkomen bruto € 30.000.

2) Belasting bestaat hier uit inkomstenbelasting plus sociale premies.

- Hoeveel procent bedraagt in 2001 de initiële loonstijging?

- b** Leg uit dat de meer dan verwachte stijging van de CAO-lonen de minister van financiën zowel voordeel als nadeel zou kunnen opleveren.
- c** Geef een verklaring voor de waarschuwing van de werkgevers met betrekking tot de exportpositie.
- d** Bereken de gemiddelde belastingquote in 2001 voor het modaal inkomen.

41 Dijkdoorbraak in de polder?

Het 'poldermodel', de afspraak tussen overheid, werkgevers en werknemers om de lonen te matigen in ruil voor winst, lastenverlichting en werkgelegenheid, staat onder druk. Nederlandse werknemers willen profiteren van de hoge economische groei. Mede daardoor stijgen de loonkosten per product in Nederland sinds 1998 sneller dan die in de overige landen van de Europese Unie. Sommige economen zien daarin een bedreiging van de Nederlandse werkgelegenheid. Voor het behoud van werkgelegenheid pleiten zij voor maatregelen gericht op een vergaande verkleining van het begrotingstekort om zodoende de lasten voor het bedrijfsleven te verlagen en de bedrijfsinvesteringen te bevorderen.

- a** Leg uit dat de overheid, juist vanwege de hoge economische groei, een bijdrage kan leveren aan loonmatiging in het bedrijfsleven.
- b** Leg uit dat maatregelen gericht op een vergaande verkleining van het begrotingstekort op korte termijn juist kunnen leiden tot een toename van de werkloosheid.
- c** Leg uit dat een groei van de bedrijfsinvesteringen ook een negatief effect op de werkgelegenheid kan hebben.

42 In een toenemend aantal bedrijven is de arbeidstijd korter dan de bedrijfstijd. Dit wordt mede mogelijk gemaakt doordat er steeds meer in deeltijd wordt gewerkt. In veel CAO's worden hierover afspraken gemaakt.

In een CAO staan primaire en secundaire arbeidsvoorwaarden. Voorbeelden van arbeidsvoorwaarden zijn:

- mogelijkheden voor kinderopvang;
- hoogte van het loon;
- reiskostenvergoeding;
- studiemogelijkheden in arbeidstijd.

- a** Welke van de genoemde voorbeelden worden tot de *secundaire* arbeidsvoorwaarden gerekend?

Als er in toenemende mate in deeltijd wordt gewerkt kan dat extra kosten voor de werkgever met zich meebrengen. Deze extra kosten kunnen worden opgevangen door bedrijfstijdverlenging.

- b** Leg uit hoe verlenging van de bedrijfstijd tot lagere kosten per eenheid product kan leiden.

Deeltijdarbeid vergroot de werkgelegenheid in personen. Zo steeg de werkgelegenheid in Reeland tussen 2000 en 2006 van 6.240.000 tot 6.765.000 personen. Als het aantal personen per arbeidsjaar in deze periode gelijk was gebleven, zou in 2006 de werkgelegenheid in personen 6.620.000 hebben bedragen. Een deel van de toename van de werkgelegenheid is blijkbaar te danken aan de toename van deeltijdarbeid.

- c** Bereken de toename van de werkgelegenheid in personen tussen 2000 en 2006 als

gevolg van de toename van deeltijdarbeid.

Bij de CAO-onderhandelingen speelt de koopkracht van de lonen een belangrijke rol. In de tabel staan enkele gegevens over de ontwikkeling van de consumentenprijzen en de lonen van werknemers bij bedrijven.

jaar	stijging consumentenprijzen ten opzichte van het voorafgaande jaar	index nominaal loon bij bedrijven
1999	1,1%	96,9
2000	2,5%	100,0
2001	3,1%	104,4
2002	3,2%	108,7
2003	2,6%	112,2
2004	2,7%	114,7
2005	2,0%	116,3

- d** Bereken hoeveel procent het nominale loon van werknemers bij bedrijven in 2004 hoger is dan in 2001 (in ten minste twee decimalen).
- e** Bereken hoeveel procent de consumentenprijzen in 2004 hoger zijn dan in 2001 (in ten minste twee decimalen).
- f** Is het reële loon van werknemers bij bedrijven in 2004 hoger of lager dan in 2001? Verklaar het antwoord.